

Galamblekek apostola

A kivonulás Ján Kollár életében és műveiben

*„so ist der Dichter zugleich Lehrer, Wahrsager,
Freund der Götter und der Menschen“
(Goethe: Wilhelm Meisters Lehrjahre)*

A kivonulás és életrajzi vonatkozásai. Ján Kollár életútjának és művészetének egyik központi motívuma a *kivonulás*. Vagy inkább *kivonulások* ismétlődő aktusa, amelyek végigkísérik a költő és lelkész életét gyermekkorától haláláig. A kivonulás köré szerveződik az életmű jelentős hányada, általa írhatók le olyan folyamatok, amelyek új megvilágításba helyezik a 19. század első fele legjelentősebb szlovák és cseh nemzetébresztőjének, gondolkodójának, szláv filológusának szerteágazó munkásságát.

A kivonulás és a hozzátartozó művészi szerepek fölrajzolásának célravezető módja, ha a költő személyiségrajzából indulunk ki, és ehhez – a lélektudományok általánosan elismert módszeréhez nyúlva – Kollárt magát beszélgetjük. A költő személyes jellegű megnyilatkozásai közül a legkoherensebb, pszichológiai vizsgálódásra is alkalmas szöveget visszaemlékezései szolgáltatják.¹ A *Visszaemlékezésekben* Kollár sorra veszi életútjának legfontosabb szakaszait, mindenütt kitér gondolkodásmódjának, egyéni ízlésének fejlődési állomásaira, felsorolja nemcsak életének legfontosabb színtereit, hanem azon személyek részletes jellemrajzával is szolgál, akik pályájára nagy hatást gyakoroltak, és mindeközben nagy teret szentel az őt ért élmények, benyomások megragadásának. Kollár visszaemlékezései tehát vallomások is, azaz *confessio*, amely a Szent Ágoston-i hagyomány protestáns értelmezésére épül. Az egyházatya confessiójával számos ponton rokonságot mutat, így például abban is, hogy az életpálya végéhez közeli nézőpont érvényesül az elbeszélésben, vagyis egy szellemi és lelki eseményekben gazdag élet summájaként íródtak, bennük a rendezés és rendszerezés igényével sorjáznak egymás után a tények és események. Az elbeszélő emlékezetének rostáján kihullanak mindazon események, amelyek nem a végpont, vagyis az elbeszélés jelene felé mutatnak.² A kollári életpálya tehát olyan ívet rajzol ki, amelynek kezdőpontján a mosóci paraszt-

¹ Kollár, Ján: Paměti z mladších let života. In: Vybrané spisy Jana Kollára II. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha, 1956.

² E jelenséget érinti mellékesen Elena Városovová: Slovánská vzájomnosť a integračný princíp u Jána Kollára című tanulmányában, ahol a *Visszaemlékezések* kapcsán „diagnosztikai anamnézis”-ről beszél. In: Kraus, Cyril (szerk.): Ján Kollár (1793–1993). Zborník štúdií. Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1993. 53.

gazda fia áll, végpontján pedig Ján Kollár, a szláv nyelvű Európa egyik legelismertebb alkotója és tudósa. A kezdő- és a végpont között feszülő távolságot – sőt szakadékot – hidalják át azok a drámaiságot és izgalmat sem nélkülöző események és történések, azok a Kollár személyiségéből, gondolkodásmódjából és meggyőződéséből fakadó kivonulási aktusok, amelyek magyarázattal szolgálnak az életpálya alakulására, annak meredek ívére.

A *Visszaemlékezések* első kivonulási aktusa, amely jelentős hatást gyakorolt életpályájának alakulására, az apjával való konfliktusból fakadt. A nem minden archetipikus jellegzetesség nélkül való apa-fiú ellentétre az adott okot, hogy az ifjú Kollár, aki kiváló előmenetelről tett tanúbizonyságot a körmöcbányai gimnázium alsóbb osztályaiban, folytatni akarta felsőbb iskolai tanulmányait. Az apja azonban inkább a gazdaságban akarta fia hasznát venni. A konfliktus tétje tehát a művelődés által megszerezhető tudás, az önállósággal járó szabadság volt. E tudás megszerzésének és a vele járó felemelkedésnek a vágya, azaz a felvilágosodás és a napóleoni kor igen fontos fenoménja volt az, amely miatt Kollár kilépett a családi kötelékből.³ A tizenöt éves Kollár leszámolt azzal a viszonyrendszerrel, amely nem nyújtotta számára az önmegvalósítás esélyét – ettől fogja végérvényesen a saját lábára állt, Besztercebányán befejezte a felsőbb gimnáziumi osztályokat, majd beiratkozott a jénai egyetemre, ahol teológiát hallgatott.

Kollár fiatal férfi korának alapvető attitűdjét a nemzeti elhivatottsággal párosult lelkesi hivatástudat határozta meg. Kollár 1819-ben érkezett meg a pesti evangélikus gyülekezethez, káplánként működött itt a beteg és hivatalát ellátni egyre kevésbé képes Molnár János lelkész mellett. Lelkesi hivatalához komoly nemzeti küldetéstudat is társult, amelyet a pesti evangélikus egyházközségben zajló eseményeket kommentálva a szakirodalom gyakran maga is ószövetségi hasonlatokkal írt le. Pavol Blaho például beszámolt róla, hogy Kollárnak a megérkezése utáni vasárnap erőszakkal kellett megszereznie a német ajkú egyházközség hivatalnokától a Deák téri templom kulcsát, hogy megtarthassa a szlovák nyelvű istentiszteletet. Ezek után a következő mondattal kommentálta Kollárnak ezt a cselekedetét: „Ez után a szomorú emlékezetű nap után Kollár megszűnt habozni, elhatározta, hogy marad, kitart Pesten, nem futamodik meg az ellenfelei elől, *kivezeti népét a fogságból* (kiemelés tőlem), kiharcolja számára az egyenlőséget, szabadságot és mindazt, ami ezzel kapcsolatos!”⁴ A kivonulás tehát Kollár gyermek- és ifjúkora után felnőtt kori egyházi és közéleti működésének is központi gondolatává, szervező erejévé vált. Az egyéni kivonulás *nemzeti exodussá* vált. Az 1787-ben alapítottpesti evangélikus gyülekezetet ugyanis nagy számban német és szlovák anyanyelvű hívek alkották, ám a szlovákok minden szempontból a kisebbséghez tartoztak. Kollár 1831-ben *Prédikációk és beszédek* című művének *Előszavában* a következőképpen jellemezte a rábízott gyülekezet állapotát: „A szlovák lelkek száma az evangélikus egyházban ezer volt, köztük mintegy 70 gyermek, de el voltak hanyagolva, szét

³ Vö Kollár, Ján: Paměti z mladších let života. A legfájdalmasabb év az életemben; a kétségbeesés határán című fejezettel. In: Vybrané spisy Jana Kollára II. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha, 1956. 73–78.

⁴ Blaho, Pavol: U.ott. 32. A szöveget saját fordításomban közlöm.

voltak szóródva, hogy egymást sem ismerték; azelőtt szlovák istentiszteletet csak nagyritkán végeztek, semmiféle iskola és tanító nem működött, csak németek, akikkel a szlovák gyermekek nem tudtak szót váltani, sőt a felnövő szlovák ifjúságot a hitre soha nem oktatták és az Úrvacsorára sem készítették föl: kétségkívül azért, mert egy igehirdető nem tudott eleget tenni mindkét félnek. A szlovákok, látván, hogy elhanyagolják őket a németekhez képest, akiket persze jobban elláttak, részesítettek az istentiszteletben, minden vallással és vallási fölkészüléssel szemben szinte hideggé és érdektelenné váltak.”⁵

Ki Egyiptomból! A nemzeti exodus állomásai. A szlovák evangélikusok helyzetét fölmérve Kollár komoly szervező- és gyűjtőmunkába fogott, amelynek egyik első eredménye az volt, hogy 1821. október 21-én megkezdte működését a Józsefvárosban a pesti evangélikus egyház szlovák iskolája. Ján Kollár a szlovák iskola számára *Olvasókönyvet* szerkesztett és írt, amely 1825-ben, azaz egy évvel később jelent meg,⁶ mint legfontosabb költői művének, a *Slávy dcérának* az első kiadása. A húszas évek derekán tehát szinte azonos eszmei, érzelmi talajból nőtt ki mind a költői, mind a pedagógiai mű – a kettő közötti kapcsolatot ez idáig meglehetősen árnyékba borította az a tény, hogy a két könyv műfajilag valóban távol áll egymástól. A *Slávy dcéra* Kollár művészi szubjektumának, az *Olvasókönyv* a racionalista teológus lelkipásztornak és pedagógusnak a műve. Ugyanakkor azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a két mű *intencionáltsága* szinte azonos: az elsőben a 19. század eleji költészeti arzenál, a másodikban a protestáns racionalista pasztoráció került bevetésre nagyjából azonos cél érdekében. Az olvasókönyv mint műfaj többnyire csak közvetetten utal összeállítójának személyes ízlésére. Ugyanakkor azonban Kollár művében tanári köntösben közvetlenebbül is megnyilvánul a szerzői személyiség. Milyen ember az, aki az *Olvasókönyv*ben a Tanár szerepében megjelenik? Hogyan viszonyul a diákhhoz, mire oktatja? A megítéléséhez idézzük fel a tanár-diák párbeszéd néhány jellegzetes kezdeti mondatát:

Tanár: Mi vagy te, kedves gyermek? állat vagy-é talán, vagy mi?

*Gyermek: Úgy gondolom, ember vagyok, akárcsak maga, mert olyan a külsőm, mint magának. De mi az az ember? kérem, magyarázza meg nekem.*⁷

A Tanár kérdésével nemcsak elindítja ezt a beszélgetést, hanem irányt szab az egész könyv folyásának is. A kérdés második felének megformálása a mai pedagógiai elvárások fényében mindenképpen meglepőnek és lekezelőnek hangzik, ám a kor pedagógiai irodalmának ismeretében kevésbé az. A Tanár teljes tudásának és tekintélyének súlyával lép föl. A kérdés, amellyel a Tanár a Gyermekekhez fordul, ontológiai vonatkozású antropológiai kérdés, a gyermek létére kérdez rá, s hogy a válasznak helyes irányt adjon, egy antitetikus viszonyrendszer egyik pólusát jelölve meg szembeállítja a gyermeket az állati teremtménnyel.

⁵ Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči od Jana Kollára. V Pešti, tiskem Trattnera a Karoliho. 1831. III.

⁶ [Kollár, Ján]: Čítanka anebo kniha k čítání pro mládež ve školách slovanských v městech a dědinách. V Budině v Královské universické tiskárně 1825.

⁷ [Kollár, Ján]: Čítanka... im. 7. A részletet saját fordításomban közlöm.

A Gyermekek válasza nincs híján némi visszautasító élnek, sőt határozott öntudat sugárzik belőle: a válasz első fele ugyan nem szándékosan, ám mégis a gondolkodásnak a Tanárral azonos képességét hangsúlyozza, amelynek a gyermek is birtokában van. A válasz további részében a gyermek nem hagy kétségeket ember volta felől, leszögezi e tény, végül önmagát a Tanárhoz hasonlítva az analógia módszerével bizonyítja azonosságukat. Majd hangnemet vált, és arra kéri a Tanárt, magyarázza meg neki, mi is az az ember, amely csoportba *mindketten egyenlő jogon* tartoznak. A tanári szerepkör kollári értelmezésben tehát barátságos alá-fölérendeltségi viszonyt tételez, amely a tapasztalt és többet tudó, valamint a tapasztalatlan és kevesebb ismerettel rendelkező ember között jön létre. A gondolkodás és a lélek barátságos viszonyát a felvilágosodás kori racionalista teológia alapján a következőképpen magyarázza:

Tanár: Amikor olykor csirkét eszel, észreveszed, hogy a fejében agy található. Ez a te fejedben is van. Ez gondolkodik-e?

Gyermek: Ezt nem mondhatnám. Úgy valami más gondolkodik bennem.

Tanár: Igazad van! Ami benned gondolkodik, az nem a test, hanem a Szellem. A benned gondolkodó Szellemet Léleknek hívják. Hallgasd meg most mindazt, amit az emberről elő akarok adni.

Gyermek: Szívesen és megköszönöm magának.⁸

A tanár e párbeszédben jó szándékú ismeretátadónak bizonyul, a tanuló pedig a tanár ismereteit szeretné magáévá tenni, tudásának elsajátítására vágyó „kis” ember. E viszony egyik változata a felvilágosodás kori nevelési és utaztató regényekből jól ismert kapcsolatnak, amely idősebb, tapasztalt embereket Tariménes, Télemachos vagy René⁹ mesterévé teszi. Ők hivatottak arra, hogy a zöldfülű ifjakat megismertessék a körülöttük lévő világban uralkodó törvényszerűségekkel.

A nyelvi szempontból hátrányos helyzetű szlovák gyermekek oktatása és a felvilágosodás tudásra szomjas ifjainak vezetése mellett a pesti szlovák evangélikus gyülekezet számos egyéb teendőt adott lelki vezetőjének. Kollár pesti működésének kezdete óta folyamatosan arra törekedett, hogy a szlovák gyülekezetet egyházjogi szempontból is önállósítsa. Ennek a függetlenséget célzó kivonulásnak további jelentős állomása volt az 1828-as év, amikor a gyülekezet, Kollár levelének tanúbizonysága szerint, 16 550 arany összegyűjtésével megteremtette az önálló, a közös német-szlovák alapítványtól független szlovák lelkész működésének anyagi alapját.¹⁰ A gyülekezetet vezető lelképásztor szerepköre természetesen a protestáns egyház történelmi

⁸ [Kollár, Ján]: Čítanka... im. 8. A részletet saját fordításomban közlöm.

⁹ Vö. (Fénelon, François de Salignac) Feneloní Saligniák Ferenc: Telemakus bujdosásának történetei. Ford. Haller László. Kassa, 1755. Bessenyei György: Tariménes utazása. Balassi Kiadó, Budapest, 1999. és Jozef Ignác Bajza: René mládenca príhody a skusenosti, Bratislava, 1955 című regényeivel.

¹⁰ Vö. Kollár 1828. ápr. 2-án írott levelével: „Zuversicht, da die Slaven, ausser den beyden Partheyen gemeinschaftlichen Foundationen, jetzt noch einen neuen, besondern Fond von 16.550 Fl. W. W. bloss zur Salarisirung ihres Predigers zusammengeschossen haben.” Listy Kollára Kopitarovi a Miklošičovi. In: Sborník statí... im. 52.

hagyományainak megfelelően formálódott. Az ifjú tudásszomjat kielégítő szekularizált tanári szerep mellett erősödött Kollárban a gyülekezetét az evangéliumi igazságra vezérlő, állhatatos lelkipásztor elhivatottsága. Kollárnak a német többségű presbitériummal és a magyar egyházi hierarchiával szembeni küzdelme, az anyanyelvi vallásgyakorlásért folytatott harca méltán ébreszthetett önmagában is protestáns egyházalapítói allúziókat. A szlovák gyülekezet önállóságáért folytatott harc az 1833-as győzelemmel ért véget, amikor Ferenc király és császár véget vetett sok megaláztatással járó alárendeltségének.¹¹ Kollár gyülekezetét így módon kivonta a német többségű egyházközség ellenőrzése alól. A kivonulás és a pusztában való bolyongás több mint egy évtizede után megjelent a szemhatáron az ígéret földje, ahol a szövetség jeleként föl kellett építeni a Templomot. Kollár óriási erőfeszítéseket tett, hogy művét befejezze. Egyik leggazdagabb híve Hvizdák Zsófia volt (1838-ban megírta életrajzát), 50 000 korona értékben két házat hagyta a szlovák evangélikus egyházközségre.¹² E nagylelkű adománnyal a szlovák evangélikus gyülekezet számára belátható közelségbe került, hogy megkezdhesse saját templomának felépítését.¹³

„Ein stilles unschuldiges Schäflein” – a szláv kulturális kölcsönöség koncepciója. A szlovák evangélikus egyházközség önálló templomának megépítéséért többet Kollár csak a szláv nemzet közös szellemi katedrálisának létrehozásáért tett. A 19. század eleji Európa térképén az oroszokon kívül nem létezett olyan nemzetállam, amelynek keretében bármely szláv nép szabadon foghatott volna hozzá a modern nemzet építésének feladatához. A nemzetállami határok hiányából, a szláv nyelvjárások és nyelvek átjárhatóságából, valamint a pángermanizmus példájából természetes módon következett a szláv nemzet egységes koncepciója.

Kortársai közül Kollár dolgozta ki a legalaposabban a szláv kölcsönöség elméletét, munkája során azonban minden olyan körülményt gondosan került, amely a pángermanizmus törekvéseivel való rokonságára utalt volna. A mikri egyik formája a pánszlávizmus fogalmának kerülése volt – Kollár mindig kínosan ügyelt a „szláv irodalmi kölcsönöség” terminus technicus használatára.¹⁴ *Az irodalmi kölcsönöségről a szláv nemzet különféle törzsei és nyelvjárásai között* című német nyelvű tanulmányában a szláv nemzetet és nyelvet egy nemzetként mutatta be, amely négy fő törzsre és nyelvjárásra oszlik: az

¹¹ Vö. Januška, Jur: Kollár, kňaz a kazateľ. In: Jan Kollár (1793–1852). Sborník statí o životě... im, 168-178.

¹² Említi Blaho, Pavol: In: Jan Kollár (1793–1852). Sborník statí o životě... im. 45–47.

¹³ A pesti szlovák evangélikus egyházközség új templomának megépülését Kollár már nem érte meg. Tischer József tervei alapján épült fel 1858-ban. Egykori metszetét lásd Kemény Lajos–Dr. Gyimesy Károly [szerk.]: Evangélikus templomok. Athenaeum, Budapest, 1944, 559. A templom a Rákóczi út 57. szám alatti bérháztömbben, az ún. Luther-udvarban áll, és mivel kikerült az egyházi tulajdonból, jelenleg a harci művészetek központjaként működik.

¹⁴ Kollár „szláv kölcsönöség” koncepciójának számos előzménye közül itt legalább a költő egyik legközelebbi barátjának, Pavol Jozef Šafáriknak (1795–1861) *Geschichte der slawischen Sprachen und Literatur nach allen Mundarten* (1826, Buda) című munkáját meg kell említeni.

oroszra, a lengyelre, a csehszlovákra és az illíre (délszlávra)¹⁵. Egymás nyelvének, történelmének és irodalmának magas szintű ismeretét követelte a szláv kölcsönösség híveitől: a legképzettebbeknek nemcsak a négy fő nyelvjárást, hanem azok valamennyi alfaját ismerniük kellett. A számos országban, különféle államszervezetekben élő szlávok számára Kollár e koncepciója komoly művelődési programot képviselt: az adott állam hivatalos nyelvével és kultúrpolitikájával szembehelyezkedve az eszmei Szlávia birodalmába invitálta őket. Kollár nemzetkoncepciója valamennyi szláv ember, nép és nemzet számára nyelvi-etnikai alapon biztosította a kivonulás lehetőségét egy olyan imaginárius világba, amelyben hatályon kívül helyeződnek a korban létező politikai formációk, államszervezetek.¹⁶ Kollár képzelt vagy valós politikai szándékait természetesen elkendőzni kényszerült. Avégett, hogy e koncepció ne hasson úgy, mintha az európai status quo politikai semmibevétele volna, amelyre a kor forradalmi, összeesküvései és a napóleoni példa számos analógiát kínált, Kollár gondosan deklarálta a szláv irodalmi kölcsönösséget bemutató műve 3. §-ében, hogy a szláv kölcsönösség nem veszélyezteti a világi felsőbbségek hatalmát, a határokat és országokat, hogy távol tartja magát a politikától, és békében él valamennyi kormányzati formával. Az eszmefuttatás költői képbe torkollik: Kollár rá oly jellemző fordulattal a békés bárány bibliai toposzából formálva hasonlatot így jellemzi a szláv irodalmi kölcsönösséget: „Sie ist ein stilles unschuldiges Schäflein, das zwar zu einer grossen Heerde gehört, aber auf seiner besondern Wiese weidet.”¹⁷

A szláv nemzet apológiája és ostorozása. A húszas évek elején a Pestre érkező fiatal káplán legfontosabb feladatának nyájának összetételét tekintette, amelynek azután pásztora lehet. Az egyházi élet mindennapi gyakorlatában ez a szlovák evangélikus egyházközség önállóságának már említett

¹⁵ Vö. a 4. §-sal In: Kollár, Johann: Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation, Pest, gedruckt mit von Trattner-Károlyischen Schriften, 1837. 11–13. Németre maga Kollár fordította az egy évvel korábban, a Hronkában csehül megjelent szöveg alapján. A szöveg kiadásának történetét szerkesztőként Miloš Weingart dolgozta föl Jan Kollár: Rozpravy o slovanské vzájemnosti című kiadványának előszavában. Praha, Nákladem Slovanského ústavu. – V komisi Fy. Orbis, Tiskem Státní tiskárny, 1929. III–LIII.

¹⁶ Hogy az 1820-as, 1830-as években milyen fogadtatásra talált a szláv kölcsönösség eszméje az egyes szláv népeknél, az az adott nép politikai helyzetétől függött: az orosz visszhangról lásd újabban Pokina, G. V.: Igyeja szlavjanszkoj vzajmosztyi v Rosszii. In: Nyikolszkij, Sz. V. – Szmirnov, L. I. – Svedova, I. V. (szerk.): Jan Kollar – poet, patriot, gumanyiszt. Moszkva, Roszszijszkaja Akadgyemija Nauk Insztitut szlavjanovegyenyija i balkanyisztyiki, 1993. 87–97., a lengyelek többnyire elutasítón viszonyultak hozzá éppen az orosz elnyomás miatt, a kisebb szláv népek azonban gyakran üdvözölték. Németből való szerb fordítása például 1845-ben jelent meg Belgrádban Dimitrije Teodorovič tollából, melynek prenumerációs listáját tekintve meglehetősen népes körben mutattak iránta érdeklődést.

¹⁷ Kollár, Jan: Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation. In: Miloš Weingart (szerk.): Jan Kollár: Rozpravy o slovanské vzájemnosti. Praha, 1929, Státní tiskárna. 39.

megteremtésével volt egyenlő, amelyhez szükségesnek bizonyult a szláv nyelvi és vérségi közösségi ideológia megteremtése. Kollár a teremtés nehéz munkájához pantokrátori eltökéltséggel látott hozzá, amelyről a húszas évek prédikációit kötetbe gyűjtő könyvének előszavában, kifejezésmódját a bibliai toposzok képi világából kölcsönözve, a következőképpen nyilatkozik: „E prédikációk igehirdetője nagy sivatagot talált Pesten, műveletlent és egészen elhanyagoltat. Az anyag és test megvolt, ám részek és végtagok nélkül, lélek és élet nélkül: először tehát arról kellett gondoskodnia, hogy ezt a halott testet életre keltse és lélekkel tölts meg.”¹⁸

A formátlan anyagból mintáz tehát emberi közösséget, és átlekkesíti azt. A teremtés Igéhez kapcsolódó allúziói is folyamatosan jelen vannak a kollári életműben. A szlovák lutheránus folyamatosan belenőtt a Králicei Biblia nyelvébe, amely a szlovák evangélikusok évszázados szakrális és kulturális örökségeként biztosította a kapcsolatot a cseh és a szlovák protestáns közösségek között. Az örökség átvételével párhuzamosan Kollár kísérletet tett annak mérsékelt megújítására, modernizációjára is. A kollári nyelvújítási kísérlet alapja valójában ugyanaz a racionalista modernizáció, amely a közép-európai nemzeti nyelvek többségénél az egységes nemzeti irodalmi nyelvek kialakulásához vezetett.

A nemzeti önismeret fokozott igényének hatására Kollár szenvedélyesen belevetette magát a szláv nemzeti tulajdonságok lepárlásának nehéz feladatába, majd annak eredményeit lírai alkotásában, prózai műveiben és prédikációiban egyaránt hirdette. A szláv nemzet öt legjellemzőbb tulajdonságának két prédikációt is szentelt.¹⁹ Ezekben a „galamb-nemzet” képében kristályosodtak ki a legfontosabb szláv nemzeti tulajdonságok: az „istenesség, dolgosság, ártatlan vidámság, saját nyelvük szeretete és más nemzetekkel szembeni türelem”.²⁰ A „galamb-nemzet” toposza, amely máig élő hagyománya a szlovák és a cseh nemzeti önismeretnek, az Isten és az ember közötti szövetség Özönvíz utáni megújításának allúzióján kívül természetesen hordoz romantikus és népi konnotációkat is. Fontosságára a kollári életművön belül számos passzus utal, ám mindezek közül talán az egyik legfigyelemreméltóbb, ahogyan Kollár Visszaemlékezéseiben hangsúlyozza a galambok veleszületett, gyermeki szeretetét – mintegy a saját gyermeki lényében, az önmagában megtestesülő ősi szláv tulajdonságként mutatja be azt:²¹ „Visszaemlékezvén gyermekkoromra, még három körülményt kell említenem, legelőbb is a galambok mérhetetlen szeretetét, amely nálam szinte galambőrületbe csapott. Galambot látva reszkettem örömben, minden pénzemet rájuk fordítottam, mindenféle ürüggyel más városokba, falvakba tettem utakat, hogy galambokat lássak vagy vásároljak, galambházakat és -fészkeket saját kezűleg készítettem, repültem

¹⁸ Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči od Jana Kollára... im. III–IV.

¹⁹ Nedělní, svátečné a příležitostné Kázně a Řeči od Jana Kollára... im. I. rész 499–511. II. rész 512–524.

²⁰ „nábožnost, pracovitost, nevinná veselost, milování své řeči a snášenlivost naproti jiným národům” Uott 500. A részletlet saját fordításomban közlöm.

²¹ Kollár műveit olvasva számos esetben támadt már olyan érzésem, hogy Kollárnak e passzusait csábító volna megkísérelni a kollektív tudattalan lélektani fogalmaival is leírni.

utánuk a mezőkre, gyakran veszélyes helyekre fölmásztam utánuk, galambfiókat idomítottam és megtanítottam őket utánam repülni, mint egykor Mohamed.”²²

A szláv nemzet prófétájának szerepe persze nem korlátozódik csupán a nemzet apológiájára, hanem természetes része annak ostromozása is, amennyiben a próféta szavai és szándékai nem hallgattatnak meg. Kollár *Slávy dcérája* III. énekének 60. szonettjében, amely szintén csak az 1832-es bővített kiadás számára készült, a költő prófétai hevülettel ostromozza népét hibái miatt, amelyek a következők: a rabszolgaságra való hajlam, a közöny és tunyaság, az idegeneknek való alárendelődés. Mindezek következménye, hogy a nép önmagát és prófétáit egyaránt keresztre feszíti. Kollár értelmezésében a szláv próféta feladata nemzete életre hívásával kezdődött, majd a nemzeti élet kereteinek megteremtésével folytatódott, amelynek során kialakultak a nemzeti élet szabályai és törvényei. E szabályok és törvények betartása fölötti örökösödés szintén a nemzet prófétájának szerepköréhez tartozik. Mózesi analógiával szólva Kollár megszerezte és kőbe véste a szláv Parancsolatokat. Ezek őrzése, terjesztése és betartatásának kényszere egyaránt a kollári mű egyértelmű igénye. Ennek érdekében Kollár jól működő szláv literátus-hálózatot hozott létre, amely Prágától Moszkváig és Varsótól Belgrádig terjedt: tagjai kivétel nélkül szláv anyanyelvű tudósok, költők, diplomaták, filológusok voltak. E hálózat irányítói szerepkörét Kollár egyértelműen magának és legbensőbb baráti körének tartotta fenn, és minden külső és belső ellenféllel szemben mozgósította. Külső támadás kezdetben a szláv világ felől csak elvétve érkezett, fő ellenfelei elsősorban a magyarországi német és magyar körökből kerültek ki.²³ Ugyanakkor azonban a közép-európai szláv nemzeti mozgalmak erősödésével Kollár fokozatosan szembekerült az önálló nemzeti nyelvek szükségességét képviselő fiatalabb nemzedékekkel. A szláv kölcsönösség imaginárius világának ellenségeiként érzékelte Kollár a štúri nemzedék képviselőit is, akik az önálló szlovák irodalmi nyelv kodifikálására tettek kísérletet 1843-ban. Kollár, amennyire csak tehette, akadályozta őket az új irodalmi nyelv terjesztésében és népszerűsítésében. Ezt érzékelve Ludovít Štúr fenyegető levelet írt Kollárnak, amelyben fölszólította, hogy hagyja abba áskálódásait az általa alapított, 1845. augusztus 1-jén indított Slovenskja národíje novini és az új szlovák irodalmi nyelven képviselt nemzeti politika ellen. Amennyiben ennek nem tesz eleget, hangzott Štúr fenyegetése, kénytelen lesz engedni azon hangoknak, amely „fölháborodott hangok Ön ellen kiáltanak és azt követelik, hogy élesen lépünk föl és írjunk Ön ellen mint aki törzsének ellensége és megveti azt”.²⁴

²² Vö. a 9. fejezettel. Kollár, Ján: Paměti z mladších let života. In: Vybrané spisy Jana Kollára II. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Praha, 1956. 31. A részletet saját fordításomban közlöm.

²³ A Pesti Hírlap Kollár-ellenes cikkeiről legújabban Vö.: Popova, I. P.: Jan Kollar i „Pesti Hírlap” In: Nyikolszkij, Sz. V. – Szmirnov, L. I. – Svedova, I. V. (szerk.): Jan Kollar – poet, patriot, gumanyiszt. Moszkva, Roszszijszkaja Akademija Nauk Insztitut szlavjanovedenija i balkanisztiki, 1993. 141–146.

²⁴ Štúr, Ľudovít: Jánovi Kollárovi V Prešporoku dňa 7. februára 1846. In: Štúr, Ľudovít: Dielo I. Bratislava, Tatran, 1986. 323. A részletet saját fordításomban közlöm.

A szláv nemzet Mózesé, aki kivezette népét az egyiptomi fogságból, törvényeket adott neki és megmutatta az ígéret földjét, az új nemzedék szemében bálvány. Štúr semmi kétséget sem hagy afelől, hogy az általuk képviselt irány a nemzet egyedüli üdvözítő útja: „És bizony Isten kezdeményezésünket és törzsének saját életét, még ha tízszer annyit is tenne, és ha Önnek az a bizonyos szándéka sikerülne, már nem állítja és semmisíti meg. Azonban nagy felelősség és saját emléke terheli a lelkiismeretét, és ha nem változtat véleményén, bepiszkolja magát az utókor előtt.”²⁵

A prófétai szerep azonban a negyvenes évekre elválaszthatatlan összeforrott Kollár személyiségével – nem is maradt adósa az új szlovák irodalmi nyelv híveinek. Štúrnak szóló válaszlevelét a *Hangok a csehek, morvák és szlovákok irodalmi nyelve egységének szükségességéről* című kötetben közölte, amely Comenius írásával kezdődően Bél Mátyáson, František Palacký és Pavol Jozef Šafárikon keresztül összesen harminchárom művet kötött csokorba.²⁶ Kollár teljes költői, filológusi fegyverzetében a štúri levél terjedelmének mintegy húszszorosával-harmincszorosával válaszolt ellenfelének.²⁷ A Štúrnak szóló írást egy másik levél követi a kötetben, a *Jan Kollár válasza a főleg fiatalabb szlovákok kérdéseire és írásaira* címet viseli, és záró bekezdésének passzusai kétséget sem hagynak azzal kapcsolatban, hogy Kollár prófétai szerepkörére rájátszva bibliai példabeszédek köntösében figyelmezteti a fiatal, Štúrékat követő nemzedéket, hogy ne merészeljen eltérni a Kollár által képviselt nyelvi és nemzeti programtól:

„Amiért is ti, szlovák törzsünk fiai, ne engedjete minden szél nyomásának és minden új tanításnak, ne higgyete minden léleknek, hanem tegyéte próbára őket, az istentől valók-e: mert sok hamis próféta jött világra. Ne hallgassatok azokra, akik nektek a nyelv más Evangéliumát hirdetnék, mint a Hatrészt, és a nyelv más királyságát akarnák megalapítani közöttünk, mint a Králiceit. Ha azután valamikor is valamilyen ámitó és kísértő hozzátok közelednék, és bevezetne benneteket a legszükségesebb tátrai völgyekbe és fennsíkokra így szólván: mondjátok, hogy e kövek változzanak kenyérré: ti ezt válaszoljátok: nem egyedül árvai zabbal, sem lipitói krumplival, sem zólyomi kásával él a szlovák, hanem a műveltebb csehszlovák nyelvjárással is. (...) Mert meg van írva: Uradat istenedet imádd és bölcs rendelését, amely bennünket szlovákokat és cseheket már sok évszázados testi és lelki kötéssel egybekötött: és amit isten egybekötött, ember szét ne válassza!”²⁸

Kollár a nyelvi és nemzeti renegátokkal szemben használt eszközökben nem bizonyult válogatósnak a későbbiekben sem. Az 1848–49-es forradalom kiábrándító magyar és szlovák tapasztalatai csak erősítették benne a meggyőződést, hogy mindazon szlovákok ellen, akik semmibe vették a nemzeti élet és nyelv általa kőbe vésett parancsait, adminisztratív eszközökkel is föllépjen. Miu-

²⁵ Uő. uott. 324. A részletet saját fordításomban közlöm.

²⁶ Hlasowé o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky. W Praze, w kommissí u Kronbekrga i Šiwnáče, 1846.

²⁷ Uott. Odpověď Jana Kollára na psaní Ludowíta Štúra ode dne 7 Unora 1846. 127–168.

²⁸ Odpověď Jana Kollára na domluvy a dipisy jiných, zvláště mladších Slowáků. In: Hlasowé o potřebě jednoty spisowného jazyka. ... im. 182. A részletet saját fordításomban közlöm.

tán a magyar kormány börtönéből 1849-ben kiszabadították a császáriak, március 18-án Bécsbe menekült, s az 1848-ban létrehozott Schwarzenberg-Station-féle, magyar–szláv ügyekkel foglalkozó minisztérium megbízottjaként tevékenykedett 1853-ban bekövetkezett haláláig.²⁹ A szlovákok új nemzedéke pedig folytatta a kivonulást a szláv kulturális kölcsönösség és a csehszlovák nyelvi egység zászlaja alól.

Kiss Szemán Róbert

²⁹ Karásek, Josef: Jan Kollár ve Vídni 1849–1852. In: Jan Kollár (1793-1852). Sborník statí o životě... im. 63. Fő feladata az volt, hogy a minisztérium által fölített négy kérdésre megfeleljen. A kérdések legfőképpen arra irányultak, 1. milyen eszközökkel lehet meggyőzni a szlovákokat, hogy egyenjogúaknak tekintsék magukat a magyarokkal, 2. milyen legyen a magyarországi evangélikus egyház szervezete és a lelkészeinek díjazása, 3. milyen legyen a bevezetendő közigazgatási rend Szlovákiában, milyen régiókra és járásokra osszák föl azt, 4. milyen eszközökkel lehet megakadályoznia a magyarok szlovákokkal szembeni túlkapásait és milyen javításokat kell eszközölni az iskolarendszeren ennek érdekében. Vö. Gedanken und Plan zu einer zeitgemässen Reorganisierung der Schulen- und des gesammten Volkserziehungswesens in der Österreichischen Monarchie besonders in der Slowakei von Johann Kollár. Közli: Karásek, Josef: Kollárova Dobrozdání a nástin životopisný z roku 1849. In: Sbíрка pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Vydává III. třída České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Skupina druhá. Korrespondence a cizojazyčne prameny. Číslo 7. V Praze, Nákladem České akademie... 1903. 5.

Álom és valóság között...

A Vertigo Szlovák Színház második évtizede küszöbén

A Vertigo Szlovák Színház, mely kezdetben a Vertigo Szlovák Színházcsoport nevet viselte, ez év június elején ünnepelte fennállásának tizedik évfordulóját. Ebből az alkalomból egy kis megemlékezésre került sor a budapesti Szlovák Intézetben, melynek keretében a nézők nyolc előadásból láthattak részleteket.

Nyolc előadás. Sok? Kevés? Ha az időt veszem alapul, lehet, hogy kevés. És sok, ha arra gondolok, hogy tíz évvel ezelőtt még csak álmodoztunk, rajongtunk azokért az előadásokért,

melyeket szlovákiai fesztiválokon láttunk, és irigyeltük főleg a déli szomszédainkat, a vajdasági színházcsoportokat, ahol még mindig nagyon élénk a szlovák színházi élet. Sokat *hallottam és olvastam* arról, milyen nagyszerű szlovák színházcsoportok működtek valaha Magyarországon: sajnos, ennek a nagy korszaknak már csak a töredékét *láttuk*... És megszületett a döntés... igen, összejövünk, mi, szlovákok, akik Magyarországon élünk, néhányan, akik „idetelepültek”, illetve akik itt születtek, együtt körülbelül tí-

zen... És alapítunk egy SZÍNHÁZAT! Azt mondtam magamnak: végül is, film- és TV-dramaturgiát végeztem Pozsonyban (igaz, hogy elég régen), rendezni ugyan nem rendeztem, de megpróbálhatom, ehhez hozzájön némi szervezőkészség, és aztán már csak elkápráztatjuk a szlovákjainkat. Nos, sokkal, de sokkal nehezebb volt, mint ahogy elképzeltem (a rendezés is, az elkápráztatás is...).

Miért is alapítottuk a színjátszó csoportot? A cél elsősorban szlovák nyelvű színházi előadások létrehozása volt. A nemzetiségi kulturális kínálat színesítése, a mérleg serpenyőinek kiegyenlítése, melyeken – elsősorban az utóbbi évtizedekben – a zenés és táncos hagyományaink voltak túlsúlyban. Viszont, ha őszinte akarok lenni, eleinte főleg kíváncsiság, lelkesedés, az erőpróbára való kísérlet és a rejtett képességek kiaknázása vezetett minket. Talán csak később tudatosult bennünk, hogy komoly kulturális missziót kellene betöltenünk, és ennek a feladatnak – úgy gondolom – eleget is teszünk. Igyekezetünk célja az is volt, hogy a nézők a színpadról hallott szlovák nyelven keresztül erősítsék a szlovák nyelv iránti érdeklődésüket színházon kívül is. És hát mindennek előtt szerettük volna betölteni azt a jó pár éve keletkezett űrt és legalább részben megfelelni annak a magas morális értéknek, melyet az *előttünk járók hagytak ránk követendő színházi örökségként*. Tudatában vagyok annak, hogy mi, a színházzal foglalkozó emberek nem vagyunk egyedül, akik fáradozunk azon, hogy a magyarországi szlovák közösség figyelmébe az irodalom és színház felé is irányuljon, tehát azon művészeti ágak felé, melyek a legnagyobb mértékben és színvonalon hivatottak átadni, megőrizni és fejleszteni a nyelvet. A színház

ezenfelül több művészeti ág attraktív közös tere is.

De miért éppen Vertigo? És mit is jelent ez a szó? E kérdésekkel az utóbbi években nemegyszer találkoztam. Rendben is van ez így. Azt jelenti, hogy a magyarországi szlovákok elfogadták a Vertigo Szlovák Színház létrejöttét, és ami örömteli, sokan lelkesedéssel fogadták azt. A szó jelentésének taglalásától és a választás miértjétől most eltekintenek (nem Hitchcock azonos című filmje, és végképp nem a U2 CD-je nyomán választottuk, hiszen ez utóbbi jóval később jelent meg, mint ahogy a társulat megszületett), elég hozzá annyi, hogy a választás nagyjából véletlenszerű volt, de általam és a csoport által elfogadott. És hogy a *vertigo* – *szédülés* nem egy kellemes állapot? Hát, ez attól is függ, hogy szó szerint vagy átvitt értelemben magyarázzuk... Ki nem szédült még el a gyönyörtől, a szépségtől, amikor egy szeretett emberrel találkozott, vagy amikor a láthatáron lemenő vörös napot, illetve a végtelen tengert nézte, vagy...?

A kezdetekkor, az ominózus 1996 őszén (igen, mi már akkoriban jöttünk össze, és hivatalosan 1997. január 1-jén alakultunk, szóval az idei júniusi ünneppel egy kicsit csúsztunk...) nem hittem – nem reméltem, hogy a Vertigo fennmarad, sőt növekedni és erősödni fog, és hogy megéljük a tizedik születésnapját. Hiszen az elején úgy tűnt mindez, mint egy álom, mint egy bizonytalan végeredményű kísérlet... A Vertigo Szlovák Színjátszó Csoport az Országos Szlovák Önkormányzat (OSZÖ) mellett az OSZÖ patronálásával, de nem annak hivatalos intézményeként jött létre és működött. Időközben bizonyos változáson ment keresztül: a csoportból – az OSZÖ legmagasabb fóruma, a

Közgyűlés határozata alapján – Vertigo Szlovák Színház (VSZSZ) lett. Ez 2003-ban történt. Tehát ekkor már nem lógtunk „légüres térben”. Biztos háttérre tettünk szert, az OSZÖ egyik intézményévé váltunk, melynek eredménye magasabb állami támogatás volt, 2006-tól már a költségvetési törvény által garantálva.

A Vertigo a közönségnek legelőször 1997 decemberében, Budapesten a Nemzetiségek Napja alkalmából mutatkozott be, ismeretlen szerző XII. századi francia széphistóriájának, az *Okasen és Nikolette* feldolgozásával. A második bemutatóra 1999 novemberében került sor. Ez Tadeusz Lopaewski lengyel szerző *Az elveszett óra története* c. szatírája volt. 2002 júniusában újabb előadással jelentkezett a színház közönségénél – Neil Simon, amerikai drámaíró *Furcsa pár* című vígjátékának feldolgozásával, mely az *Odaégett pulyka, avagy a jó hangulat receptje* címet kapta. (E három előadás rendezője szerény személyem volt.) 2003-ban – igen, abban a „rendszer váltó” évben – az amatőr társulat mellé, mint vendégek, hivatásos művészek csatlakoztak: Dér András

rendező, Dér Denisa és Nagy András színészek, és így 2003. szeptember 19-én került sor Alexander Gelman orosz drámaíró *A pad* vidám darabjának bemutatójára. 2004. november 25-én volt Budapesten Oswald Zahradník szlovák drámaíró *Menedék* című darabjának bemutatója, melyet szintén hivatásos művészek hoztak létre (rendező: Dér András). Harmadikként – ismét a hivatásos művészek – 2005 szeptemberében Peter Karvaš szlovák drámaíró *Hátsó bejárat, avagy Gyönyörök kedden éjjel után* vígjátékával jelentkeztek (rendező: Dér András). 2005 októberében három év után ismét színpadra léptek a Vertigo alapító tagjai, J. G. Tajovský szlovák klasszikus drámaíró *Anyá és Bűn* egyfelvonásosaival (rendező: Kovács Istvánné). Mostanáig az utolsó darab Július Barč Ivan, szintén szlovák klasszikus drámaíró *Anyá* című drámája volt, melyet vendégként Štefan Korenčí pozsonyi rendező állított színpadra, és melynek 2006 szeptemberében volt a bemutatója. Ami a színház utolsó három, hivatásos művészekkel létrehozott bemutatóit illeti, ez esetekben a Szarvasi Szlovák Színházzal közösen létrehozott produkciókról van szó.

Nemrégiben kezdünk hozzá az amatőrökkel Ivan Holub szlovák drámaíró *Temetés* című tragikomédiájának próbafolyamatához. Belekóstoltunk az abszurdba... meglátjuk, hogyan fogadják majd a nézőink.

A Vertigo működésének éve alatt különböző helyeken lépett fel: Budapesten (többször a Magyarországi

J. G. Tajovský: *Anyá* (Bibiana Budaiován, Bencsik János, Nagy Iveta, Keleczi Józsefné)

Nemzetiségi Színházak Találkozóján is, az utolsón nagy örömeinkre a *Legjobb előadás díját* is elnyerte), Magyarország szlovákok lakta régióiban, Szlovákiában, például Pozsonyban a *Szlovákok világtalálkozóján*, 2004-től pedig évente vendégszereplés az *a.ha* színházban, Martinban (Turócszentmárton) a *Scénická žatva – Színpadi aratás* fesztivál keretében, Lučenecben (Losonc) az *Őszi színházi napokon*, Breznóban (Breznóbánya) a *Divadelná chalúpka – Színházi kunyhócska* fesztiválon, valamint Vajdaságban (Kovačica) és Csehországban (Prága).

A Vertigo az alapító, amatőr csoporton kívül Szlovákia és Magyarország különböző színházainak hivatásos művészeivel dolgozik. Például az említett Karvaš-darabban négy város színészei – Budapest, Pozsony, Komárom és Eger – játszottak. Meg kell említenünk, hogy magyarországi szlovák hivatásos színészünk jelenleg nincsen. Nyilván mindenki – és főleg azok, akik színházban dolgoznak – el tudja képzelni, mennyire nehéz egy ilyen, nem állandó társulattal megszervezni a próbákat, illetve az előadásokat. Bizony, néha eltelik két-három hónap is, amikor is a színészek elfoglaltsága miatt nem tudjuk az egyes darabokat egyáltalán előadni... És az „érem másik oldala”: a mindenkinek (mármint a művészeknek) megfelelő dátum valami miatt nem jó a megcélzott közönségnek (és közönségnek), erről a későbbiekben is említést teszek.

Színházról beszélünk, de szeretném hangsúlyozni, senki ne gondoljon klasszikus kőszínházra. A Vertigo ugyan a dicső *színház* nevet viseli, azonban ez egy olyan intézmény, mely az épületet – tehát a próba és az előadások helyszíneit – csak bérlő, hasonlóan, ahogy a hivatásos művészeit is

„bérbe veszi”. Ez a realitás, amit csak azért hangsúlyozok, hogy senki ne vonjon le hibás következtetéseket az intézmény megnevezéséből. És hogy működik a Vertigo színház? Egy állandó alkalmazottja van (másodszer is szerény személyem – a színházról a főállásom mellett 1996 óta gondoskodom, 2003-tól mint az igazgatója), a többiek, akár az asszisztensem, aki az utóbbi másfél évben folyamatosan, igény szerint segít, illetve a művészi gárda és technikai személyzet megbízási szerződések alapján dolgozik. A színház a közelmúltban átvette saját helyiségeit – egy irodát és raktárt –, melyet 2004-ben célirányzott állami támogatásnak köszönhetően sikerült megvásárolni. Mostanáig kihasználtam azt az előnyt, hogy az OSZÖ központjában az irodám a kulturális referens és a színház igazgatójának a munkahelye. A színháznak saját mikrobusza van, szintén elkülönített támogatásnak köszönhetően, és alapvető technikai felszerelésekkel rendelkezik. A Vertigo elsősorban tájoló típusú színház, amely maga is gyakran utazik nézőihez vidéki fellépésekre, de végül is ez a célja.

Nos, ha már a közönségről beszélünk, harcolunk a kegyeikért. Nincsenek mögöttünk tömegek, akikre támaszkodhatnánk, léteznek azonban csoportok, sőt egész falvak, akiket sikerült meghódítanunk, akik ismernek minket, a színészeinket, és drukkolnak nekik. Érzésem szerint nagyobb az empátiájuk az amatőrökkel szemben, akiket nagyobb mértékben tartanak a „sajátjuknak”. A hivatásos művészeket sokszor nem tudják hova besorolni, és csak ha már több darabban tűnnek fel, akkor kötik őket össze az adott színházzal. A Vertigo esetében ezek határozottan Dér Denisa és Nagy András. A nézők első-

sorban A *pad*-ban ismerték meg őket, mely eddig 30 előadást élt meg, de játszottak és játszanak mindegyik, a hivatásos művészek által létrehozott darabban. Ha az előadások számáról kell nyilatkoznom, A *pad* a „kedves” kivétel. Pl. A *menedéket* tízszer, Karvaš vígjátékát hétszer, viszont Barč Ivan *Any*a c. drámáját már tizenötöszer mutattuk be, ebből tíz alkalommal Budapesten, a Szlovák Intézetben (ez esetben a nézők utaznak a fővárosba az előadásra). Egyes előadások alacsony száma egyrészt azzal függ össze, hogy – ahogy említettem – nincs állandó társulatunk, így alkalmazkodnunk kell a „nagyobb” színházak műsorrendjéhez, másrészt pedig azzal, hogy a magyarországi szlovákok kulturális kínálata igen élénk, ami persze pozitív jelenség, viszont gyakran hihetetlenül nehéz olyan időpontot találni, amely mind a színészeknek, mind a helyi szervezőknek megfelelne. Az amatőrök meg a színházzal munka mellett foglalkoznak, és sokan közülük a nemzetiségi kulturális területen más téren is aktívak. Azonban kivételesen örömdetes, hogy Tajovský *Any*a és *Bűn* egyfelvonásosai, a falusi környezetben játszódó klasszikusok maximális visszhangra találtak a nézők körében, és ez az egyik darabunk, mellyel lassan bejártuk egész Magyarországot (a bemutató óta 18 előadás).

Az előadásainkra elsősorban azok a nézők járnak, akik általánosságban is agilisak és aktívak, gyakori résztvevői a kulturális rendezvényeknek és emellett még a színházat is szeretik. Olyan nézők is akadnak azonban, akiket ez a művészeti ág különösképpen nem vonz, de az előadásra valamilyen szolidaritásból, illetve a szlovák nyelv iránti érdeklődés miatt jönnek el. Összefoglalva: nézőink nagyobb

része jól bírja a szlovák nyelvet és az előadásokra elsősorban a művészi élmény, az érdeklődés és a kíváncsiság miatt jár. Ha újra számokat kellene említenem, hiszen „a számok magukért beszélnek”, annak ellenére, hogy nem mindig százszázalékosan irányadóak, a Vertigo az első években évi 10 előadással büszkélkedhetett, a múlt évben ez már 25 előadás volt. Ezt a számot véleményem szerint csupán kis mértékben tudjuk növelni (ha egyáltalán...). Hiszen gondolni kell arra, hogy színházi darabokkal vannak jelen a szarvasi és a vendégszínházak is. A magyarországi szlovákok létszáma meghatározó tényező, az előadások száma emiatt is korlátozott.

És ami a repertoárt illeti? Mely darabok állnak szlovákjaink szívéhez közel? Ha ezek a valamikori színjátszó csoportok esetében elsősorban a vígjátékok voltak, ma a repertoár valóban igen gazdag, mindemellett a választást nagyon át kell gondolni. Olyan darabokat kell választanunk, melyek a lehető legszélesebb réteget szólítják meg, mind korösszetétel, szociális helyzet, mind lakóhely, illetve iskolai végzettség szerint is. Jómagam a dramaturg helyzetéből adódóan bizony sok mindent el tudnék képzelni, azonban reálisan kell gondolkodnom és maximálisan alkalmazkodnom a nézők elvárásaihoz és számához.

Nos, ez tömören a Vertigo Szlovák Színház hosszú (?) útjának története. Ahogy a magyarországi szlovák író, Pavol Kondač mondaná, röggös út. Azonban, amíg a végén a nézők érdeklődése, nevetés és könnyek, hálás taps és „gyertek el újra” felkiáltások várnak ránk, érdemes rajta, még ha sok erőfeszítéssel is, továbbhaladni.

Daniela Onodiová
(Lampert Csaba fordítása)

Játék és kötelesség

A szarvasi Szlovák Nemzetiségi Színház távlatai

Nemzetiségi színháznak lenni nehéz dolog. Ezt nem lehet választani, sajátossága egyben különlegességében is rejlik. Pedig színház csak egyféle létezik – mégis: mintha a színházi szakma választotta volna le, vagy talán be sem engedte maga közé. Biztosan igaza lehet, hiszen valami egészen másról és egészen hasonlóról van szó. Minden nemzetiség szeretné legelitebb kultúráját bemutatni, egyben kifejezni egyenlőségét – egyenjogosultságát – és függetlenségét megtartva bizonyítani erősségét, létezésének soká tartó bizonyosságát.

A szlovák nemzetiség szerencsés helyzetben van. Egyre több fórumon – sőt, akár azt is mondhatnánk, egyre szélesebb közrétgeben – kezd nyilvánvalóvá lenni múltbéli gyökereinek sokágúsága, a szlovák nyelv számos kifejezésének beépülése a magyar nyelvbe. A magyarországi szlovákok fokozott öntudata, a nemzetiségi politika lehetőségei csak az ezredfordulóra értek meg egy önálló színház alapítására. A folyamat és a személyi, környezeti feltételek révén Szarvason alakult meg 2004. január 1-jén a hivatásos magyarországi Szlovák Nemzetiségi Színház.¹

1. Az elmúlt évadok tervezése során egy stabillá formálódó rendszerre építettünk, miközben rá kellett ébrednünk, hogy a hagyományos színházi forma nem adaptálható; sajátos utat kell megtapasztalnunk. Megkíséreltük megfogalmazni azt a legtisztább, céljainkhoz leginkább közelítő színházi műfajt, mely önálló arculattá formálódik, színházunkat meghatározza, és egyben szakmai szempontból is fontos az elfogadtatáshoz.

Elsősorban a népi kultúra egy sajátos színpadi formáját kerestük – a zene és a tánc elemeit ötvöztük a színpadi szó, a hang kifejezőeszközeivel. Mintha egy különleges etno-színház elemei bontakoztak volna ki, de egyelőre csak egy-egy előadás formarendszerét sikerült teljessé tenni. Már a nyitó előadásunk, a *Passio-játék* is különleges ötvözése volt a népi ének- és játékelemeknek. Ehhez, szinte ösztönösen segítségünkre volt a szarvasi szlovák általános iskola növendékeinek és egy asszonykórus tagjainak részvétele – sajátos keveredését adva az amatőr és a profi színjátszás elemeinek. Az alföldi szlovákság népszokásainak kissé meseszerű feldolgozása jelentette a következő lépést – *Naphívogató* –, de a valódi áttörést Jozef Holly zenés vígjátéka, a *Kubo* hozta meg. Ezzel a lakodalmas népies revüvel, mint ahogy ezt ez a furcsa műfaji meghatározás is jelzi, közvetlen tudtuk megjelteni a szlovákság jeles napi szokásait, örömeit-bánatait, beleágyazva egy népszínmű keretei közé. Talán ebben az előadásban sikerült a leginkább a nemzeti anyanyelvi színjátszás hagyományainak gondolati és formavilágát megvalósítanunk. Az előadás nagy létszáma miatt azonban felvetődött a kérdés, hogy működési és működtetési szerkezetünkben tovább vihető-e az ilyen nagy létszámú darab. A *Kubót*, mely egyben a szlovák népi színjátszás legismertebb darabja, csak jelentős anyagi támogatásokkal tudtuk létrehozni. A művészi célt és elkötelezettségünket szembe kellett állí-

¹ Erről részletesen beszámolok a Napút 2005. 3. számában

tani a bekerülés költségeivel, az előadásonkénti kiadások igen magas árával, illetve, hogy az előadást utaztatni szinte lehetetlenség. Létrehoztunk egy igen látványos, értékes előadást, és mégsem tudjuk széles körben közönségünk felé eljuttatni; a tapasztalatokat levonva át kellett alakítanunk műsortervünket.

2. A magyar színjátszás, furcsa módon, szinte képtelen volt befogadni – alapszinten még megismerni is – a szlovák drámairodalmat. Sem tanulmányaink alatt, sem pedig aktív rendezőként nem fordítottunk figyelmet megismerésére – talán azt is meg lehet kockáztatni: kissé gőgösen elfordítottuk fejünket, mert ezt így szoktuk meg, így tanították. Igen. A nemzetiségi színjátszásnak talán ez az egyik legfontosabb feladata – átlépni a fennkölt társadalomszemléletünk porosodó külsőségein. Ha merjük megtenni!

Műsortervünk kialakításakor igyekeztünk egy minél szélesebb közönségréteget megszólítani; a népi-szórakoztató, elsősorban a vidékhez szóló darabok mellett a városi-polgári gondolkodásba ágyazott darabokat is színpadra kívántuk állítani. A 2006-os színházi évadunk első bemutatója Ivan Bukovčan satirikus vígjátéka, a *Keringő a padláson* című darab volt. Az előadás sikere, kitűnő fogadtatása és az előadásszám növekedése arra készítetett minket, hogy a szlovák nyelv mellett magyarul is elkészítsük előadásunkat. Szakmai körökben is felfigyeltek színházunkra – és ezzel egy újabb, eddig nálunk nem játszott szlovák szerző darabját tudtuk bemutatni.

Továbbra is fontos elv számunkra, hogy elsősorban szlovák szerzők művei kerüljenek repertoárunkba, és a szlovák irodalmat mind szélesebb körben tudjuk megismertetni. Kétségtelen, hogy a nemzetiségi irodalom is képviselteti magát, de műfaji hiánya és erőssége miatt az anyaország – Szlovákia – irodalmát kell képviselnünk. Talán egy kivételről azért beszélhetünk: a közeljövőben szeretnénk, ha szerzőként jelen lenne színházunkban a hazai és nemzetiségi irodalmunk egyik kimagasló képviselője, Závada Pál.

3. Négyéves működésünk során eddig hat nagyszínházi bemutatót és két zenés irodalmi estet tartottunk. Annak ellenére, hogy előadásainkat a kőszínházi formától eltérően nem tudjuk folyamatos repertoárral játszani – en suite formában –, mégis utazásaink és vendégfellépéseink révén egy igen jelentős előadásszámot, 122, értünk el.²

Eddigi előadásaink sajátos formában jelenítették meg a magyarországi szlovák nemzetiség gondolkodását, életérzéseit, igyekeztek feldolgozni különleges hagyományvilágát és zenei kultúráját. Hagyomány és konvenció, sajátos igényformálás és különös megjelenítési formák keveredtek eddigi működésünk alatt.

² Evangélikus <i>Passio-játék</i>	2004. április 9.	45 ea.
népi feldolgozás, <i>Naphívogató</i>	2004. szeptember 24.	17 ea.
Vaclav Čtverták: <i>Rumcájsz és Csibészke</i>	2005. június 2.	16 ea.
Ivan Bukovčan: <i>Keringő a padláson</i>	2006. február 23.	14 ea.
Jozef Hollý: <i>Kubo</i>	2006. július 1.	8 ea.
Viktorie Hradská: <i>Finita la comedia</i>	2007. április 17.	6 ea.
Daniela Kapitáňová: <i>Temető könyv</i>	2007. május 18.	8 ea.
valamint irodalmi műsorok, zenés összeállítások	8 ea.	
	122 ea.	

Ivan Bukovčan: Keringő a padláson

4. Évadonként újabb és újabb feladatokkal, kihívásokkal kerültünk szembe, és szinte előadásenként minden munkát újra kellett értékelnünk. Mindenképp érdemes tapasztalatainkat megfontolnunk, hiszen a színház mindig újszerűségével, napi érzékenységével képes szolgálni és szórakoztatni – játszani és jelen lenni.

Rá kellett ébrednünk, hogy a túlzott irodalmiság eltávolít a közvetlen élménytől; arisztokratikussá, távolságtartóan modorossá tesz.

Egy-egy előadás bemutatása érdekében nem szabad feláldoznunk az adott évadot; a játszhatóság mindig meghatározó. Csak az a színház él, amelyik folyamatosan játszik, napi szinten is dolgozik.

Nem szabad félni a hagyományokra épülő eszközöktől, formáktól. Ha képesek vagyunk egy közösség tagjaival azonosulni, akkor minden eszköz megengedett: a hagyományok átörökölhettek, miközben a forma mindig képes a megújulásra.

5. Amiről nem szívesen ejtünk szót, az a színházunk pénzügyi helyzete, lehetőségei. Talán felesleges lenne ebbe a témakörbe alaposabban belemenni, hiszen a társadalmi-gazdasági állapot amúgy is oly mértékben meghatározza életünk mindennapjait, hogy ez elől kitérni, erről vitázni bárgyúság lenne. Ez van, és ezt tudomásul kell venni. Ez természetesen nem az egyetértést jelenti, csak jelzi, hogy a változtatásokat nem itt, és nem ebben a formában kell meg ejteni. Változtatni kell, de nem feledkezhetünk meg elsődleges feladatunkról: nemzetiségi színházat működtetünk és kötelességünk ezt holnap is megtenni. Átmeneti kort élünk – és mi is változunk, változtatunk! Ebben a világban kötelességünk, hogy minden eszközzel érzékenyen reagáljunk a változásokra,

a változtatókra. A színházművészet eszköz, a nemzetiségi színhátság pedig már kötelesség. Minden megfogalmazott gondolattal, hanggal, mozgással és játékkal fel kell vállalnunk felelősségünket, közösségformáló szerepünket. Olyan megnyilvánulássá kell tennünk színházunkat, ahol minden előadás kultúránk poétikuma, és ez erősebb kell legyen, mint politikuma.

Az elmúlt évadokban minden adódó lehetőséget megragadtunk, hogy működésünket egyszerűsítsük, játékközpontunkat teljes mértékben repertoár jellegűvé alakítsuk. Mivel a nemzetiségi színhátság egyik sajátossága éppen az, hogy a legváltozatosabb helyszínekre is képes eljuttatni az előadásokat akkor, amikor erre igény és kérés mutatkozik. Az egyeztetések nehézségei, a megnövekedett rezsiköltségek és az utazások, utaztatások miatt előadásainkra jelentősen nagyobb összeget kell fordítanunk – miközben, főleg a kisebb nemzetiségi közösségek képtelenek olyan bevételt produkálni, mely segíthetné működésünket. A megoldást egy változatosabb, kisebb létszámot üzemeltető műsorszervező adja, melyet az idei évadban már legfőbb elemeiben bevezettünk.

A szűkülő pénzügyi nehézségek ellenére nem csökkenteni, hanem egyre több előadást szeretnénk tartani. Csak előre léphetünk: az a színház, amelyik nem játszik, nem élő színház! Olyan repertoárt, választékos programot igyekeztünk kialakítani, mely széles műfajiságával mindig az újra, az egyedire törekszik.

Elsősorban kamara- és stúdió-előadásokat vettünk fel műsorrendünkbe. Ez lehetővé tette, hogy kéthavi rendszerességgel legyen egy-egy bemutatónk. A szlovák drámairodalom népszerűsítésére, mind szélesebb réteggel való megismertetésére elindítjuk Felolvasó Színházunkat, ill. egy újszerű táncszínházi sorozattal is próbálkozunk.

6. Feladatunk tehát bőséggel van. Az, hogy milyen formában és hogyan valósítjuk meg, természetesen folytonosan változik; eszközeinket és módszereinket állandóan meg kell újítanunk – csak céljaink tartalma nem változhat.

Mint nemzetiségi színház, munkánk során szükségszerűen rendszeres kapcsolatban vagyunk a környező országokkal, ezért adódik a lehetősége egy regionális együttműködési formának is. A határokon átnyúló nemzetiségi, nemzetközi regionális működés jelentős segítség lehet a különböző kultúrák összehangolásának, céljaink és tapasztalataink megosztásának. Lehetőséget és jövőt adhat, csak az együttműködés természetes közegét – jelen esetben ez a színház – kell megfogalmaznunk.

Hasonló elveket fogalmaz meg uniós tagságunk. Mindkét nemzet – állam – egyaránt teljes jogú tag, ennek ellenére mindez még nem érvényesül színházunk működésében. Természetesen ez nem csupán a közös pályázásokat jelenti, hanem olyan újszerű kommunikációt is jelenthet, amelyet meg kell tanulnunk kezelni, felhasználni. Talán a nemzetiségi színházak ezt könnyebben elérhetik, mint a kőszínházi működtetés – de ez egyben nehézségét is jelent. Csak akkor lehet önnön gátlásainkat ez ügyben felszabadítani, ha a hivatásos szakma elfogadja, önnön részének tekinti a nemzetiségi színhátszást – és a kulturális kormányzat is kellő anyagi támogatásban részesíti színházait.

Gergely László

Dolná zem

A nemzetiségi irodalom a magyarországi szlovákság tükrében

A dolnozemska literatura jellemző jegyei. Akkor, amikor meg kell határozunk az anyaország határain kívül élő, de az anyaország nyelvén író, alkotó költők munkásságának jellemző jegyeit, mindenekelőtt meg kell magyaráznunk a dolnozemska literatura fogalmát. Az irodalomtudomány ezt a fogalmat úgy határozza meg, hogy azt az irodalmat tekinti „alsóföldi” irodalomnak, amely délre esik Szlovákiától. Ennek alapján ide tartozik a magyarországi szlovák irodalom, a romániai szlovák irodalom, illetve a volt jugoszláviai szlovák irodalom. Az államhatárok meghúzásával a szlovák kisebbség három Szlovákiától délre eső országban található meg. A 18–19. században a szlovák nép vándorlása során egyre délebbre keresett magának jobb megélhetés céljából otthont. Ezért ez a szétszórtság.

Michal Harpáň, a volt jugoszláviai szlovák irodalom jelentős irodalomtörténésze a következőket írja: „A dolná zem sajátos kulturális fenomént képvisel – benne a szlovák kisebbségi irodalom »sajátos szellemi szervezet«, amely fejlődik és változik.” („Dolná zem predstavuje svojrázny kultúrny fenomén – a slovenské menšinové literatúry v ňom »osobitný duchový organizmus« ktorý sa vyvíja a mení.”)¹

Andruška Peter a háromféle kontextusról a következőket írja: „A dolnozemska szlovák írók háromféle kontextusa abból a valóságból ered, hogy saját nemzetiségi irodalmuk »kisebbségi« irodalmi kontextust al-

kotnak, emellett alkotásaik egyszerre érvényesülnek annak az országnak (kultúrának) az irodalmában, melyben élnek, és végül meghatározó – habár csak részlegesen és többnyire nagyon szélsőségesen – az anyanyelvi irodalom kontextusa, vagyis a »régi haza« kontextusa.” („Trojkontextovosť dolnozemských slovenských spisovateľov vyplýva zo skutočnosti, že tvoria vlastný národnosť – »menšinový« – literárny kontext, ich tvorba súčasne pôsobí v kontexte literatúry (kultúry) krajiny, v ktorej žijú, a napokon je determinovaná – alebo determinuje, hoci len čiastočne a väčšinou veľmi okrajovo – kontext literatúry materinského jazyka, a či »starej domoviny«.)² Továbbá kifejti, hogy a „háromféle kontextusnak”, mint a magyarországi, romániai és a volt jugoszláviai szlovák nemzetiségi irodalmak közös jellemzőjének (bizonyos értelemben ezek az irodalmi közösségek egy negyedik kontextusba, a „dolnozemska”-be kapcsolhatók) minden országban megvan a specifikus sajátossága. („Trojkontextovosť ako spoločný znak slovenskej národnostnej literatúry v Maďarsku, Rumunsku a vo Vojvodine [v istom zmysle spájajúci tieto literárne spoločnosti do kontextu štvrtého, dolnozemskeho] má v každej krajine aj svoje špecifické črty.”)³

Gyivicsán Anna a magyarországi szlovák költők helyzetét az alábbiak-

¹ In: Slovenské pohľady. 1969. 9.sz. p.

² Andruška, Peter: Niekoľko poznámok na úvod. In: Literárna tvorba Slovákov z Dolnej zeme. Bratislava. 1994. 19. p.

³ u.o.

kal jellemezte: „Az eddigi költészetünk közvetlenül a nemzetiségi problematikából merít, ennek példája Papucsek Gergely alkotása, de ezzel a jelenséggel találkozhatunk más szerzőknél is. Gondolom, hogy ebből az aspektusból sajátos jegyeket hordoz a mi szlovák költészetünk, hiszen ezzel a problematikával a volt jugoszláviai szlovák irodalom abszolút nem foglalkozik, és ritkán fordul elő a Romániában élő szlovákok irodalmában.” („Naša dote-rajšia poézia čerpá i priamo z národnostnej problematiky, príkladom toho je najmä tvorba Gregora Papučeka, ale stretávame sa s týmto javom aj u iných autorov. Myslím, že z tohto aspektu je naša domáca poézia nositeľkou istých svojráznych črt, ved' napríklad slovenská poézia v Juhoslávii sa tejto otázke vôbec nevenuje a zriedkakedy sa objavuje aj v poézii Slovákov žijúcich v Rumunsku.”)⁴

Hazánkban a szlovák kisebbség irodalmát a 80-as években egyre kisebb számú művész, alkotó képviseli. Szépirodalmat bármely szlovák nyelvet beszélő, ismerő egyén írhat, de a tendencia sajnos csökkenést mutat e téren, mely esetleg megmagyarázható a többséghez való alkalmazkodással, az asszimilációval is. Felvetődik a kérdés, hogy miért? Talán magyarázatul szolgálhat az a tény, hogy a kisebbséget összefogó szervezetek semmilyen motivációt nem szolgáltattak. Jelenleg a pályázatok, versenyek kiírásával már az általános iskolai generáció is megmozdul, és törekszik irodalmi szintű rövidebb „művek” megírására. A hazai szlovákság ma is ismert és neves irodalmi képviselői megpróbálnak egyre több egyént bevonni e tevékenységbe, de mint a tapasztalat mutatja, eredményeket csak a saját gyermekeiknél érnek el.

A magyarországi szlovák irodalom helyzetével nem szabad kibékülni, hanem keresni kell azt az utat, mely a szlovák irodalom részévé válhat, illetve a magyar irodalom egy részét is képezheti. Amíg a magyarországi nemzetiségi irodalom nem állt stabil lábakon, amíg nem bizonyítottak az alföldi alkotók, addig nehéz volt meghatározni a nemzetiségi irodalmat. A II. világháború előtt a békéscsabai kalendárium (*Čbiansky kalendár*) közölte a dél-alföldi szlovákság műveit, majd kezdtek megjelenni a gyűjtemények, könyvek, színdarabok a kisebbség nyelvén. E generáció legnevesebb képviselői közé a Korbel' testvérek, Gerči, Kašník, Nemčok, Hudák, Andrášik, Seckerka, Tomková, Mlznaričiková stb. tartoztak. A Békéscsabán megjelenő *Slovenská rodina* c. folyóirat hasábjain a gyermekek számára íródott irodalmi mellékletek gazdagították a szlovákság irodalmát. 1939–44-ig az alkotók publikációs lehetőségei a *Slovenská jednotára* tevődtek át. 1945–48 között a hetente megjelenő *Sloboda* adott lehetőséget az irodalmi alkotások megjelentetésére. A világháborút követő lakosságcsere-egyezmény következtében (1946–48) az irodalmi életet a legtermékenyebb irodalmi alkotás korszakaként jellemezhetjük. Az ezt követő időszakot (1955–1974) a versenyek korszakával magyarázhatjuk, melynek legnagyobb képviselője Pavel Sámuel lett a *Hrušky mamovky Špiakovej* című művével. 1975–1978-ig bizonyos mértékű csökkenés figyelhető meg a nemzetiségi irodalom területén. Majd 1978-ban számos versgyűjtemény jelent meg (*Výhonky, Fialôčka fiala atd.*). A fejlődés szempontjából nagy előrelépést jelentett a 70-es, 80-as években a budapesti szlovák iskola növendékei közti tollragadás. Sajnálatos módon a fiatal generáció iskolaújságjaként

⁴ In: Zrod. 1984. 3.sz. p.

szerkesztett *Plamienok*ból nem lett nagyobb lélegzetvételű irodalmi folyóirat, bár néhány alkotója a szlovák nemzetiségi irodalom neves képviselőjévé vált. Szerkesztői szétszéledtek a továbbtanulás következtében. Néha-néha találkozhatunk műveikkel a *Ludové noviny* hasábjain. Az 1981-es évben negyedévente kezd megjelenni a *ZROD* című folyóirat, mely számos irodalmi alkotást, nemzetiségünkhöz kapcsolódó tanulmányt tartalmaz. Ezt a folyóiratot követte 1988-tól 1990-ig a negyedévente megjelenő *SME*. Ennek a folyóiratnak az elindítása óriási sikernek örvendett.

Tény az is, hogy számos kiváló szakember, aki a szlovák nemzetiséghez tartozik, szlováknak vallja magát, kutatásait, szépirodalmát mégse a saját anyanyelvén, hanem magyarul írja, majd azt fordíttatni adja szakemberek számára. Összegzőképpen elmondható, hogy az irodalom minden keretek közt egy fontos részét képezi egy adott nemzetiség életének. Tükrözi az adott korszak problémáit, eseményeit, aktualitását. Egy nemzetiség önálló irodalom nélkül nem létezhet.

De térjünk vissza a hazai szlovák kétnyelvű, kettős kötődés témájára. Hazánkban jelentős szerepet kapott a kettős nyelvhasználat a szépirodalom területén is. E kettősség nem csupán az alkotó, szerző nemzetiségi identitásából, hanem a kialakult helyzetből kifolyólag is ebbe az irányba terelte a képviselőket. A jelenlegi nyelvi helyzet szempontjából a két nyelvet is ismerő, ismerni kénytelen irodalmárok a széppróza kettős nyelvhasználatával segítséget nyújtanak a felnövekvő, tanuló generáció számára.

A magyarországi szlovák irodalom. Mára annak köszönhetően, hogy a magyar népművelés az 1970-es

években erősen felfelé ívelő tendenciát mutatott, a szlovák nyelv művelésének is új formái jöttek létre. Mindez főként a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének (megalakulása: 1948. december 18.) köszönhető, amely a cél érdekében szlovák klubokat, irodalmi színtársulatokat, ismeretterjesztő-tudományos előadásokat szervezett, illetve megpróbált kisebb-nagyobb sikerrel felnőttek számára esti iskolákat szervezni. Ennek a sorozatnak az eredményeként emelhetjük ki azt a tényt, hogy ezáltal a magyarországi szlovák kisebbség körében kialakult az a szlovák értelmiségi réteg, akik a kisebbségi oktatási rendszer keretei közt végezték tanulmányaikat. Ez a folyamat tette lehetővé azt, hogy ma nemcsak a szlovák kultúráról, hanem saját irodalmi alkotások születéséről is beszélhetünk.

Ebben az irodalomban vezető szerepet tölt be a költészet. Generációs és művészi szempontból is három csoportot különböztethetünk meg.

1. Az idősebb generáció: a volt népi verselők – a *Čabiansky kalendárba* írtak – utódjai. Rájuk jellemző a belső „muszáj”, „kell” írás. Költészetük intellektuális jegyeket hordoz. Ebbe a generációba tartozik Samuel Pavol és Antal György, írói néven Dolnozemský. Mindketten a mezőgazdaságban dolgoztak. Samuel az ötvenes években a lírai-epikai formáktól indult és költészete egészen az öniróniáig jutott el. Dolnozemský a nemzetiségi léten keresztül ábrázolja szeretetét a szülőföld iránt.

2.a A második generáció: nemzetiségi keretek közt szocializálódtak, szlovák nemzetiségi iskolákban végezték el középszintű tanulmányaikat, majd a szlovák irodalommal és a szlovák nyelvvel mélyebben a felsőoktatásban, főiskolákon, egyeteme-

ken ismerkedtek meg. Marik György, Papucsek Gergely, Kormos Sándor költők, Hrivnák Mihály és Kondacs Pál írók tartoznak ebbe a generációba. Kormos költészete kifejezi a világ összetettségét, s olyan emberi hangot szólaltat meg, melyben csöndes szomorúság nyilvánul meg. Papucsek Gergely költészetére jellemző, hogy a nemzetiségi létet ábrázolja, az anyanyelv iránti szeretetet. Marik György költészetében az előző kettő ötvözete, Kormos univerzalitása és Papucsek hangja egy szuggesztív alkotásban fejeződik ki.

2.b Azok a költők, írók tartoznak ebbe a csoportba, akik magyarul írnak, de tudatosult bennük a szlovák eredet, és ez tükröződik munkájukban. Ezt a vonalat képviseli Filadelfi Mihály és Dér Endre, kinek munkáit a *Náš kalendár* (Mi kalendáriumunk) közölte.

3. Legfiatalabb generáció: középiskolások, főiskolások, akik lelkesen törekszenek arra, hogy a szlovák írásbeliség, kultúra ne haljon ki Magyarországon.

Az 1945 utáni szlovák irodalom Magyarországon. A második világháború után a szlovák nemzetiiség irodalma sajátos módon fejlődött, kisebb-nagyobb nehézségeken ment keresztül a nemzetiségi politika következtében. A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége irodalmi versenyeket írt ki abból a célból, hogy ösztönözze a szlovák kisebbségi lakosságot az anyanyelven való alkotásra.

A „Magyarország felszabadulásának 10. évfordulójára” kiírt irodalmi pályázat eredménye az első irodalmi antológia megjelenése volt, mely jelentős mérföldkőnek számított a hazai szlovák irodalom területén, hiszen egy

hosszabb hallgatást követően változásnak induló irodalmi ébredés figyelhető meg. Az 1955-ben megjelent Samuel Pavol verscímével egyező antológia, a *Hrušky mamovky Špiakovej* három prózai alkotást tartalmaz Chlebnický Jánostól, Samuel Pavoltól és Zahoran Imrichtől, illetve Samuel Pavoltól három verset. Ebben a kötetben látott napvilágot Chalupka Samótól a *Turčín Poničan* dramatizált vers formájában, és Jánosik életének bemutatása szintén dramatizált formában. Megjegyzendő, hogy ez az antológia tartalmaz továbbá két néprajzi kutatást. Az antológiában megjelenő irodalmi alkotások még egyszerűek, de a hazai irodalmi fejlődés folyamatában értékes inspirációknak tekinthetjük a további alkotások terén.

Az 1956-os év nagy változásokat hozott a nyomtatott sajtóban is, hiszen megváltozott a magyarországi szlovákok újságjának, a *Ludové noviny* jellege is. A lap politikai hetilapként jelent meg, melynek külön rovata közölte az irodalmi alkotásokat is. Itt kaptak teret a kezdetleges, spontán és még éretlennek mondható diákversek.

A következő versenykiírásra 1958-ban az irodalmi alkotások dominanciája a jellemző, közülük is a még gimnazista Papucsek Gergely versei, kinek költészetéhez nagy reményt fűztek a bírálók. Sajnálatos módon mind Papucsek Gergely, mind a kor egyedüli aktív költője, Samuel Pavol ettől a korszaktól kezdődően mély hallgatásba merült. Papucsek csak évekkel később, az 1970-es években tűnt fel újra, költői hallgatását azzal magyarázva, hogy verseit nem jelentették meg, s ezért úgy vélte, nem érett még meg alkotása. (Az 1958-as bírálólat eredményét csak a következő év május *Ludové noviny*-ben közzé tették. Itt

olvashatjuk a debreceni Futala Ctibor „Nedele” és Samuel Pavol „Nemôžem zostat” című versét.)

Az 1959-ben kiírt irodalmi pályázatra, melynek témája a *Szlovákok részvétele a Magyar Népköztársaságban*, nem érkezett be egyetlenegy pályamű sem. Ez az érdektelenség figyelhető meg az 1970-es évek derekáig, ami kissé paradox, hiszen a népművelés területén, a néprajzi, történeti kutatások terén fellendülés ment végbe, a szépirodalomra viszont nem helyeztek túl nagy figyelmet.

Mintegy tízévi irodalmi hallgatás után a szlovákok évkönyvében, a *Náš kalendárban* prózai alkotásokat olvashatunk Kondacs Pavoltól (*Rozvod*), illetve Lami Istvántól (*Ako bránil švagar Bubenka Budapešť*). Az utóbbi szerző falusi eseteket mutat be, többnyire szülőfalujáról, Püspökhatvanról. Sajnálatos módon ezeket az elbeszéléseket nem sorolhatjuk a magyarországi szlovák irodalmi alkotások körébe, mivel a szerző magyarul írta, és utána fordíttatta szlovák anyanyelvű fordítókkal műveit. Nem tudni, mi okból, de alkotójuk a szövegeket a fordítók nevét fel nem tüntetve eredeti nyelvű művekként közölte.

Erre a korszakra erősen jellemző mindaz, ami a magyar politikai élet „automatizmus”-ával definiálható, tehát a kisebbségekkel való törődés, odafigyelés. A szocialista társadalomban a kisebbségeket érintő kérdéseket tekintve automatikussá vált, hogy a nemzetiségi kérdés majd automatikusan megoldódik, illetve a sajátos nemzetiségi problémákkal nem kell foglalkozni. Mindezt az alkotmányban meghatározott kisebbségi jogok érvényesítésével 1968-ban törölték, egyértelműen meghatározták az anyanyelv használatát, a kultúra, hagyományok ápolását, illetve az irodalom fejlődését.

Mindezt figyelembe véve érezhetővé válik az irodalom jelentősége, az, hogy az irodalom tovább akar élni, de célja egyelőre nincs kitűzve, ideológiai-esztétikai kritériuma nincs meghatározva. E cél elérése érdekében az 1974-ben kiírt irodalmi pályázatra már számos mű került versenybe. Kiemelném a minőségileg fejlődést mutató Hrivnák Mihály, Kondacs Pál prózáit, Kormos Sándor költészetét. Ebben az évben a próza első díját Hrivnák Mihály (*Metamorfoza*) megosztva kapta Lami Istvánnal (*Spomienka motivovaná piesňou*). Második helyezést Molnár Hana a *Rozvod* és dr. Zwada András a *Prekrásna budúcnosť* című elbeszélésekkel vívták ki maguknak. Harmadik helyezést Kondacs Pál *Prevrat* és dr. Zwada András *Žit' by bolo dobre* című művei érték el. A versek kategóriájában csak második lett Kormos Sándor, aki a *Jarná pieseň* és a *Pieseň v jeseň o jari* című verseivel indult a megmérettetésen.

Ezzel egy új korszak kezdődik el a magyarországi szlovák irodalomban, amikor is a művek költői megformáltsága, az irodalmi alkotás esztétikai hatása tökéletesedni kezdett, s számuk növekedésével a költői mondanivaló is új tereket hódított meg. Ettől a fellendüléstől kezdve mintha költőink, íróink bátorságot kaptak volna, hiszen a szlovákok folyóiratában számos új elbeszélés jelent meg. Így volt ez Hrivnák Mihállyal is, kinek újabb elbeszélései (*Bažanty, Torzo* és a *Hodvábna siet*) láttak napvilágot, illetve Papucsek Gergely versekkel és Marik Juraj elbeszéléssel (*Maco Chudák v minulom roku*) jelentkezett.

Mindezek tudatában azt a következtetést vonhatjuk le mindebből – az irodalmi téren tanúsított passzivitásból –, hogy a két világháború közti, illetve a második világháború utá-

ni társadalmi-politikai viszonyok teljes mértékben ellehetetlenítették a magyarországi kisebbséget a saját anyanyelvén való alkotásban, illetve a magasabb fokon való anyanyelvi művelődés, oktatás terén.

A szlovák irodalmi nyelv elsajátítása, mint azt már fentebb említettem, nem adatott meg mindenkinek, a szlovák iskolák létrejöttével csupán költőink, íróink kis létszáma tett érettségit és szerzett ezen a szakon felsőoktatási intézményben diplomát. Ezért a hazai irodalomra az 1920-tól 1970-ig tartó időszakban erősen jellemző a szlovák nyelvjárás használata, illetve a többség nyelvén való publikálás. A békéscsabai Dér Endre, Filadelfi Mihály és a püspökhatvani Lami István, illetve a szarvasi humorista, dr. Zwada András azért írnak magyarul, mert a szlovák nyelvet csak nyelvjárásban ismerik.

Kormos Sándor cikkében – *Felszabadulás utáni magyarországi szlovák irodalom*⁵ – az 1945 utáni magyarországi szlovák irodalmat a következő három nagy korszakra bontja:

1945 – 1954

1955 – 1974

1974 – napjainkig.

Ugyanezt a hármas tagoltságot állítja fel Bartalská Lúbia is az *Ozveny rovín* című könyvében, melyben ismerteti a magyarországi szlovák népi költők, prózaírók munkáit.

A szerző mérföldkőnek tekinti az 1955-ben megjelent első nagyobb lendületet adó antológiát, mivel a *Hrušky mamovky Špiakovej* kiadási événél húzza meg a határvonalat. A második világháborút követően volt egy nagyobb politikai vonatkozású

egyezmény, mely érintette a magyarországi szlovákokat, ami nem más, mint az 1946/1947-es lakosságcsere-egyezmény volt. Ennek következtében számos olyan személy hagyta el az országot, kiknek munkái gazdagították a magyarországi szlovák irodalmat. Ezek a szerzők többnyire az alföldi szlovákság jeles képviselői voltak, s rendszeresen publikáltak a *Csabai kalendáriumban*. Verseikben már az 1946–48-as években megfogalmazták a „szlovákok vissza az anyaországba” mozgalom alap gondolatait. Mind a propagálás, mind az anyaország jelentőségének kihangsúlyozása megfigyelhető ezekben a versekben. Ennek tudatában a tárgyalt korszak irodalmát a következő kategóriába oszthatjuk:

1945 – 1947

1948 – 1974

1974 – napjainkig.

Úgy vélem, ha a magyarországi szlovák irodalmat, beleértve a népi költők munkáit, 1918-tól vizsgáljuk, akkor nem szabad megfeledkeznünk az 1918–1945-ig tartó időszakról sem.

A magyarországi szlovák irodalom 1918–1945. Az első világháborút követően az új államhatárok kialakulásával az országban diaszpórákban élt szlovák anyanyelvű emberek elszakadtak anyaországuktól, más államhatárok közé kerülve alkalmazkodtak a többségi nemzethez, illetve próbálták kultúrájukat megtartva, anyanyelvüket megőrizve egy közösséghez tartozóként élni életüket. A mindennapi élet mellett törekedtek egy magasabb kultúrát is létrehozni. Ez a magasabb kultúra számukra az irodalmi megnyilvánulásokban teljesült ki, olyan népi írók tollából, akik a költészet, dalszövegírás és színjátszás terén alkottak.

⁵ Kormos, Alexander: Slovenská literatúra v Maďarsku po oslobodení. In: Náš kalendár 1977. 184–188. p.

A két világháború közt kialakult népi költészet az akkori lapokban, az *Evanjelický Hlásnik*ban és a csabaiak kedvelt évkönyvében, a *Čabiansky kalendár*ban jelent meg. A *Čabiansky kalendár* 1936-os számában Szeberényi Lajos és Francisci Mihály, két evangélikus lelkész egy tanulmányban dolgozta fel a szlovák írók életrajzi adatait és műveit.

A népi verselők műveiben megfigyelhető az őszinte érzések kifejezése, a néphez, hazához, anyaországához való tartozás bizonyítása, az anyanyelvük iránti szeretet költői kinyilvánítása. Mindannyian szívükből fakadóan írnak, nyíltan vállalják a máságot, a kisebbségi helyzetet.

A magyarországi szlovák irodalom 1948–1974-ig. Ezt a korszakot a magyarországi szlovákság körében úgy is nevezhetnénk, mint az önálló irodalom kialakulásának időszakát. A kisebbséghez tartozó, az itthon maradtak közül aktív szerepet játszó, tevékeny generációról van szó, akik észrevették a saját anyanyelv, kultúra megőrzésének fontos szerepét. Ebben az időszakban számos versenykiírásnak eleget téve bukkannak fel költőink, íróink a mély hallgatásból, illetve kapcsolódnak be az irodalmi élet vérkeringésébe.

Műveiket a szlovák újság, a *Ludové noviny* – melyet ennek a korszaknak az elején politikai lapnak kell tekintenünk – hasábjain jelentették meg, illetve a *Náš kalendár*ban. Mint azt már feljebb említettem, ezt a korszakot számos pályázati kiírás jellemezte. Az irodalmi versenyek mérföldköveként tarthatjuk számon az 1955-ben *Hrušky mamovky Špiakovej* címmel kiadott antológiát, mely kiindulópontja a következő évek gazdag irodalmi vonulatának.

A szocialista rendszer tükröződése figyelhető meg mind a hetilapokban, mind az évkönyvünkben. A lapok irodalmi jelentősége az 1960-as évektől kezdődően nő meg, amikor elbeszélőink, költőink megszólalnak, műveiket e lapokban publikálják. Itt már az irodalom mellett feltűnik a néprajzi adatok gyűjtésének, publikálásának a jelentősége is, az egyes nyelvsi- geteken élő szlovákság kultúrájának ismertetése.

A magyarországi szlovák irodalom 1975-től napjainkig. Az 1974-ben megrendezésre kerülő irodalmi versenynek köszönhetően új utak nyíltak a szlovák nemzetiségi irodalom fejlődése terén, s történt mindez annak ellenére, hogy az anyanyelv használata az oktatási kereteken kívül visszaeső tendenciát mutatott. A kulturális rendezvényeken kívüli anyanyelven való megnyilvánulás jelei sajnálatos módon eltűnedezőben voltak a magyarországi szlovák fiatalok körében. Mégis e fiatalabb generáció volt az, aki tudatosan törekedett a nyelvhasználatra, saját érzései kifejezésére, településük bemutatására művészi jelleggel.

A magyarországi szlovák irodalom első antológiája utáni mély hallgatást követően, 1978-ban jelent meg a *Výhonky* (Hajtások) című verseskötet, mely tartalmaz néhány elbeszélést is. Sziklay László, a neves irodalomtörténész a könyv bevezetőjében rámutat arra a tényre, mely szerint ez az első jelentősebb megnyilvánulása a magyarországi szlovák íróknak, költőknek, akik szintén ráébredtek a kulturális intelligencia hiányára, ami az iskolákra, a szlovák iskolákra vezethető vissza. A népi írók után saját magunknak kell felvállalni azt, hogy irodalmi megnyilvánulásokon keresz-

tül megőrizzük nyelvünket, kultúránkat. A szlovák irodalom színvonalát közel sem tekinti tökéletesnek, azonban már a következő szavakkal illet: „V tejto knižke sú básne a novelty, a ich značná časť je na úrovni dobrej beletrie.”⁶ („Ebben a könyvben olyan versek és novellák találhatók, melyek nagy része elfogadható szépirodalmi szinten van.”) Elfogadva a szerző gondolatait, egyet kell érteni vele abban, hogy ebben a kötetben még nem beszélhetünk önálló szlovák irodalomról Magyarországon. Még nem érték el költőink a kortárs magyar irodalom, illetve a szlovákiai szlovák irodalom képviselőinek szintjét. Az antológiában megjelenő versek nyelvi szintje még nem szakad el a nyelvjárás szintjétől, de már a szépirodalmi szlovák nyelv felé mutatnak. Az önálló irodalom kialakítása hídként funkcionál a többségi nemzet irodalma és az anyaország, anyanemzet irodalma közt. Ebben az antológiában már érezhetővé válik Kormos Sándor költői jelentősége, aki többoldalúságát bizonyítja, mikor bonyolult érzelmvilágát mind hagyományos formákkal, mind modern eszköztárral ábrázolja. Már ebben a kötetben érződik Kormos Sándor sajátos költői hangja, mely pár év elteltével, 1981-ben saját kötetben válik dominánssá. Marik György verseiben az izgalmas érzelmvilághoz már sajátos hangvétel párosul. A két prózairó, Hrivnák Mihály és Kondacs Pál, a világ égető problémáit allegorikus formában igyekeznek kifejezni, s néhol satirikus módon ábrázolják az emberi gyengeséget és a különböző karaktereket.

Az önálló magyarországi szlovák irodalom létrehozásának szándékát

szélesebb társadalmi mozgolódás eredményeként kell felfognunk. E törekvés eredménye az úgynevezett háromgenerációs tagolódás, ami a fiatal, közép- és idősebb generáció felosztásban nyilvánul meg. A közp generációhoz tartozó Papucsek Gergely, Kormos Sándor, Kondacs Pál, Hrivnák Mihály, Medvegy Pál és Bárkányi-Valkán Zoltán képviseli legerősebben azt tendenciát, hogy a szlovák nyelven való írás egyre több olvasóhoz jusson el, ezzel kívánták érzékeltetni a kisebbség nyelvének egyenrangúságát. Céljuk az irodalmi alkotások tökéletessége, az irodalom magasabb szintű művelése. Az olvasóközönség megnyerésével próbálták a fiatalabb generációt is maguk köré gyűjteni, és felvirágoztatni a magyarországi szlovák irodalmat. Mindezek egyik eredménye az 1979-től a szlovák hetilapban Papucsek Gergely szerkesztésében megjelenő rovat, melynek címe a *Škola milovníkov literatúry* lett. Szintén itt említendő, hogy Kormos Sándor vezetésével a budapesti Szlovák Általános Iskola és Gimnáziumban egy szlovák folyóirat lát napvilágot, melynek része a *Naša múza*, ahol a diákversek, -fordítások jelennek meg. Ezzel a szándékkal is ösztönözve a diákokat az anyanyelven való írásra, a költészettel való barátkozásra.

Az 1980-as év Nemzetközi gyermekév volt, melynek tiszteletére a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége – gondolva a hazai szlovák kisebbség gyermekeire – hat szerző műveiből állított össze egy verseskötetet és elnevezte *Fialôčka, fialának*. Az antológia Kormos Sándor azonos című verséről kapta az elnevezést. Ez a verseskötet folytatása annak a folyamatnak, melynek legfőbb célja a magyarországi szlovák irodalom kialakítása. A kötetbéli hat szerző a gyermekekhez

⁶ Sziklay László: Úvod. In: Výchonky. Budapest, 1978. 5.p.

szól: a szavak játékoságával, a mondatok egyszerűségével és a gyermeki lélek tisztaságával adják vissza az önálló irodalom kialakításának igényét. A kötet két legfiatalabb szerzője Fuhl Imre és Kara Gábor, akik nagyobb teret kapnak költői bemutatkozásukra. Mindketten a budapesti szlovák iskola hallgatói voltak, verseiket a *Ludové noviny* hasábjain olvashatja az érdeklődő 1978 óta. Kormos Sándor, Marik György, Papucsek Gergely és Szabó Gyula középgenerációhoz tartozó költők verseiben a ritmusosság, az egyszerű szavak használata, hangutánzás, a rímekkel való játszadozás tesz érdekessé a gyermekek számára a költészet szépségét.

A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének Irodalmi szekciója 1981-től – a három generáció számára megjelenést biztosítva – kiadja a *ZROD* irodalmi évkönyvet, melyben irodalmi alkotásokat, kritikákat és recenziókat olvashat az érdeklődő. A nyolcvanas évek elejétől a publikálók számára a *Ludové noviny*, a *Náš kalendár* és a *ZROD* mellett lehetőség nyílik a szlovák folyóiratokban – *Romboid*, *Nové slovo*, *Matičné čítanie* – való publikálásra is. A Tankönyvkiadó Vállalat 1976 óta figyelmet fordított a hazai kisebbségek alkotásainak kiadására, melynek érdeme az 1977 és 1987 közt megjelent mintegy 40 kiadvány. A Tankönyvkiadó Vállalat segítségével a szlovák betű, szlovák

szó egyre több nemzetiségi településre jutott el, és így többen megismerkedhettek a hazai szlovák kisebbséghez tartozó költők, írók munkáival. Az anyaországban a *Slovenský spisovateľ* vállalta fel ennek a kultúrának közvetítését azzal, hogy megjelentette Kormos Sándor és Papucsek Gergely önálló köteteit.

Mindezek tudatában, egyetértve Sziklay Lászlóval, Gyivicsán Annával, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyarországi szlovák irodalom 1918-tól az 1980-as évekig valójában több fázison esett át. Az irodalmi mozgalmak, a különböző törekvések egy önálló irodalom kialakítását szolgálták, többek között azt, hogy a hazai irodalom elterjedtebb legyen az egyszerű nép körében, olvasóközönséget szerezzen magának, s mindezzel növelje az anyanyelven való kommunikálást. A *Čabiansky kalendár* oldalain megjelent naiv költők, írók munkái a haza szeretetét, az anyanyelv iránt érzett őszinte tiszteletet, az identitástudatunk megőrzését táplálják az olvasóban. Népi íróink a paraszti, illetve az iparos társadalmi réteg képviselői voltak, akik szerepet játszottak egy bizonyos magasabb, irodalmi kultúra kialakításában; szándékuk messzemenően nem volt tudatos, sokkal inkább automatizmussal jellemezhetnénk.

Szabó Mónika

Rekviem a magyarországi szlovák irodalomért

avagy (pontosabban): bánkódás
a magyarországi szlovák irodalom sorsán

A múlt év vége felé a Szlovák Köztársaság nagykövetének, Juraj Migašnak és a Ľudové noviny akkori főszerkesztőjének a kezdeményezésére a magyarországi szlovák írók és más tollforgatók ismét ugyanazt a levegőt lélegezték be azon a találkozón, amelyet egy számukra semleges helyen, a nagykövet rezidenciáján rendeztek számukra. Szinte mindenki ott volt, aki írónak vallja magát. Megjegyzendő azonban, hogy a találkozóhoz nem a magyarországi szlovák irodalom belső szükségletei adták az indíttatást. Az ösztönzés (miként korábban már máskor is) Szlovákiából érkezett. A Matica slovenská turóc-szentmártoni (Martin) kiadója bemutatta a közönségnek új publikációit, mindenekelőtt Viliam Marčok professzor *Szerzők és világaik*¹ című kötetét, amely a szlovák irodalom új olvasatáról szóló tanulmányokat tartalmaz, továbbá a *Szlovák irodalom története* III. kötetének második, bővített kiadását² (*A szlovák irodalom útjai a XX. század második felében*³), egy Marčok professzor által irányított szerzői kollektíva munkáját. Ez a kompendium fokozott érdeklődést kelthetett volna a magyarországi szlovák szerzőkben – sőt ki is kellett volna váltania ezt az érdeklődést. A szóban forgó irodalomtörténeti mű szerzői ugyanis egészként tekintenek a szlovák irodalomra, melynek keretébe nagy szakértelemmel a Szlovákia területén kívül született (és születő) szlovák irodalmi produkciót is beillesztették, következésképp 8 (nyolc) olyan bekezdés is található benne, amely a magyarországi szlovákok irodalmával foglalkozik. A *Magyarországi szlovákok irodalma* címet viselő, Michal Babiak docens által jegyzett szövegrész a könyv tizedik, *Földijeink irodalma (1945–2000)* című fejezetében kapott helyet. Az említett budapesti találkozón a megjelent szlovák szerzők közül senki sem nyilvánított véleményt a könyvről, illetve az említett fejezetről, ami nem csoda, hiszen a művet még nem kapták kézhez. Csakhogy majdnem egy év telt el már azóta, de még mindig nem volt szerencsénk olyan magyarországi szlovák irodalmárhoz, aki ebbe a terjedelmes könyvbe beleolvasott volna. Ha elgondolkodunk efölött, a tényt megdöbbenőnek találjuk. Főlöszlegesen azonban a kezünket tördelni emiatt. Az az igazság, hogy ha egy itteni, immár öregedő szlovák nincs pénze az orvosságaira, akkor bajosan jutna neki könyvre. De van egy másik igazság is: a magyarországi szlovák szerzők ritkán olvassák (vagy egyáltalán nem olvassák) kollégáik munkáit. (Szó ami szó, az elmúlt másfél évtizedben a Magyarországon könyv-

¹ *Autori a ich svety*, Vydavateľstvo Matice slovenskej, Martin, 2006.

² *Dejiny slovenskej literatúry III.*, Literárne informačné centrum, Bratislava, 2006.

³ *Cesty slovenskej literatúry druhou polovicou XX. storočia*

alakban megjelent szlovák mű ritka volt, mint a sáfrány; a szlovákiai termésről pedig az ittenieknek nincs áttekintésük.) Mindazonáltal nehezen hihető, hogy ne olvasnák el azt, ami rájuk vonatkozik, hogy ne érdekelné őket, ki mit gondol róluk s hol jelölték ki a helyüket az irodalmi hierarchián belül. Ilyen körülmények között azon sem lehet csodálkozni, hogy a Michal Babiak tollából származó fejezet⁴ semmiféle polemikus visszhangot nem váltott ki. Igaz, ennek egyfelől semmiféle oka nincs, mert valóban empátiával megírt, ugyanakkor objektív és gazdag tényanyagot tartalmazó, tömör enciklopédiai címszót olvashatunk. A szövegből és a megfogalmazásmódból egyértelműen az következik, hogy a fejezet szerzője nem csupán saját autentikus ismereteire támaszkodott, hanem a magyarországi szlovák irodalmat meghitt közelségből ismerő szakemberek, pl. Peter Andruška és Katarína Maruzsová-Šebová megállapításait és elemzéseit is figyelembe vette. Az említett fejezet leghosszabb, hetedik bekezdése azonban vitára készlet. Ez a szövegrész – eufemisztikusan fogalmazva – nem a legjobb bizonyítvány a magyarországi szlovák szerzők, s főleg a prózáírók számára. „A magyarországi szlovák próza Závada Pál (és nem Pavol! – K. W.) *Jadviga párnája* című, rendkívül sikeres, de már magyarul írt regényének köszönhetően ért el új minőségi szintet (1997; a *Jadvigin vankúšik* címet viselő szlovák fordítás 1999-ben látott napvilágot. Závada Pál palimpszesztushoz hasonlatos posztmodern prózája a professzionális szempontból jól megoldott művek közé tartozik, s implicit módon többféle olvasat lehetőségét kínálja. Ezen a skálán helyezhető el az a minősítő megjelölés és besorolás, hogy szlovák regényről van szó. Csakhogy az az igazság, hogy ha Závada Pál regényét Deák Renáta annak idején nem fordította volna le szlovákra, a szlovák irodalomkritika nyilván nem is vett volna róla tudomást, mert a szlovák irodalomkritikusok és tudósok abszolút többsége nem olvas magyarul. (És miért is olvasna? Pedig, miként az említett példa is mutatja, ez nem volna kárakra.) A szerző felvállalja szlovák származását, amit az is tanúsít, hogy nem választott írói álnevet, illetve nem magyarosította a családnevét, megőrizte az eredetit. A lényeg azonban az, hogy – más lehetősége nem lévén – magyar kulturális, társadalmi és gazdasági környezetben szocializálódott. Szlovák témát és motívumokat tartalmazó regénye a huszadik század végének posztmodern magyar irodalmához tartozik, annak az emblematikus alkotása. Ezen túl pedig a magyar és a szlovák, esetleg a cseh nyelvi közeg kivételével a szlovák téma már nem játszik domináns szerepet, ahogy azt a német fordítást taglaló számos recenzió is bizonyítja.⁵ Nem véletlen, hogy a feltehetően művelt német recenzensek nem is sejtették, hova helyezte az író Közép-Európán belül a maga szociográfiai hitelességű történetét, amely „egy kis faluban, a Szlovákiával határos szülőföldön játszódik az 1915-ös év tájékán”.⁶ Ami a távolabbi múlthoz tartozik a regényben, azt a szlovák és a magyar olvasó szlovák jellegüként érzékeli, a közelmúltból és a jelenkorhoz tartozó dolgok viszont magyar jellegűek. Závada Pál poszt-

⁴ A hivatkozott könyv 472-475. oldalán olvasható.

⁵ Magyar fordításban az *Élet és Irodalom* 2007. július 20., 29. számában, a 28. oldalon láttak napvilágot.

⁶ Eredetileg a *Der Tagesspiel*ben jelent meg 2006. december 12-én.

modern szövege úgy is olvasható (értemezhető), mint egy rekviem az alföldi szlovákokért. Vitathatatlan, hogy művészi hitelesség szempontjából ez a leg-sikerültebb kép, amely a magyar társadalmi és kulturális környezet által asszimilált tipikus szlovák enkláve fokozatos eltűnését ábrázolja. Sajnos nem szlovák, hanem egy már asszimilálódott magyar szerző írta. Závada Pál esetében azonban nem az asszimiláció, hanem a kultúravesztés folyamata a döntő, amely új irodalmi (dokumentációs és művészi) értéket hozott a felszínre a domináns magyar nyelven belül. A szerző nem csupán alkalmazkodott ehhez a nyelvhez, de el is sajátította. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy tudatát a magyar identitás határozza meg, s a szlovák identitás már csak a tudatalattijában van jelen. A magyar irodalom történetében ez a jelenség korántsem ismeretlen, de nem szenteltek s ma sem szentelnek neki kellő figyelmet. A kérdés Mikszáth Kálmán esetében személyes állásfoglalásait is érinti. Amikor beérkezett íróként már a magyar parlament képviselője volt, a legcsekélyebb célzást is visszautasította, amely valamiféle szlovák identitást tulajdonított volna neki. Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy származása, a kiemelkedése háttérül szolgáló etnikai és társadalmi közeg okán Mikszáth Kálmán irodalmi műve egy kultúravesztési folyamat eredménye, bár alighanem épp e folyamatnak köszönhetően tökéletesítette magát mindmáig időszerű íróvá, s nem csupán magyar, de legalábbis közép-európai mesterré, akiről feltehető, hogy szlovákra fordítva hatásosabban szólítja meg a szlovák olvasókat, mint szlovák kortársa, Svetozár Hurban Vajanský. (Nem csupán ugyanabban az évben, de ugyanazon a napon is születtek.) Mikszáth ún. felföldi kisprózáinak és regényeinek jelentős többsége a történelmi Magyarország szlovák közegében játszódik, mi több, a szlovák nyelvet használják bennük. Utóbbi azok a kifejezések és idézetek is jelzik, amelyeket a szerző a magyarul írt szövegbe beillesztett. (Závada Pál is hasonló eljárást választott.) Ezt látjuk például a *Lohinai fű* című, 1885-ből származó hosszabb elbeszélésben: az egyszerű nép kizárólag szlovákul beszél, ír és olvas, más nyelvet nem tanultak a kántoruktól, így aztán Mikszáth magyarul előadott történetében a megyei urak csak szlovákul tudnak a nép képviselőivel beszélni. Paradox helyzet tanúivá válunk: Mikszáth autentikus szerzői szövege magyar nyelvű, a történet autentikus nyelve azonban a szlovák, utóbbi viszont csak bizonyos eltérésekkel lehet konkretizálni a szlovák fordításban. Ilyen alapon azonban Mikszáth végül nem került be a szlovák irodalom történetébe. Závada Pál *Jadviga párnája* című alkotása hasonló folyamaton ment át, de Mikszáth Kálmántól eltérően származása végül helyet biztosított a szerzőnek a *Szlovák irodalom története 1945-2000* c. könyv határon túli tollforgatókkal foglalkozó részében.

A továbbiakban hagyjuk figyelmen kívül a kérdést, hogy Závada Pál említett regénye joggal vagy indokolatlanul kapott-e helyet a legújabbkori (és határon túli) szlovák irodalom történetében. Tény viszont, hogy az 1989. évi társadalmi változások után kiadott könyvek sorában ez az egyetlen olyan mű, amely Michal Babiak (előtte pedig Peter Andruška) okfejtése szerint a jelenkori magyarországi szlovák irodalmat reprezentálja. Hogyha Michal Babiak nem foglalkozna a művel, voltaképpen nem volna miről írnia. Miközben Szlovákiában az említett társadalmi változások után az emigrációban született könyvek mérsékelt fellendülést kiváltó megjelenése színesítette a megjelenésig eljutott szlovák

irodalmi művek palettáját, az derült ki, hogy a magyarországi szlovák írók fiókjai teljesen üresek voltak. Hihetetlennek tűnik, de cáfolhatatlan igazság, hogy a magyarországi szlovák irodalom akkor jutott a fejlődését illetően különböző biztosítékokhoz, amikor a totalitárius társadalom már minden eresztékében recsegett-ropogott (Peter Andruška). Meg kell jegyeznünk azonban, hogy képtelen volt olyan intézményi bázis kiépítésére, amely az új körülmények között átalakulhatott volna. Rövidesen kiderült, hogy ez a körülmény a végzetesnél is súlyosabb volt. Amikor a totalitárius rendszer korlátozásai végérvényesen megszűntek, a magyarországi szlovák irodalom újfent elveszítette fejlődésének biztosítékait, s irányultsága se volt már. Beigazolódott azoknak a szavaknak az érvényessége, amelyek a *Rekvium a magyarországi szlovák irodalomért (I)* című eszme-futtatásban olvashatók: „A magyarországi szlovák irodalom elhalóban van, mert nem születik semmi.” Szigorú megállapítás, s meglehet, némileg általánosító: az igazsághoz hozzátartozik, hogy egy s más mégiscsak megjelent. A szlovák irodalom kiszáradóban lévő tavába Juraj Dolnozemský dob rendszeresen egy-egy követ: az elmúlt két évtizedben öt verseskötetet adott közre, ami az itteni feltételek között egyedülálló teljesítménynek számít. A próza területén Michal Hrivnák igyekszik hullámokat kelteni (*Periférián [Na periférii]*, 2005; *Corpus delicti*, 2006, eddig mindkettő csak a *Ludové noviny* c. hetilapban látott napvilágot). Ildika Fúziková-Klausová novelláskötettel jelentkezett (*Van hely a szívemben [Mám miesto v srdci]*), Gregor Papuček pedig – fiával együtt – verseket publikál, de Pilisszentkeresztről (szlovák nevén: Mlynky) is értékes, a tényirodalmat gazdagító művet adott ki. Mindez azonban nem egyéb, mint a költözésre készülő fecskék kora őszi csicsérgése: a kiürített irodalmi terep néptelen maradt (és marad).

Hogyha az irodalomtörténet új irányzatai megkérdőjelezik a „klasszikus” irodalomtörténet értelmét, mivel a választott narratíva alapján minden alkalommal egy bizonyos fikciónak megfelelően rendezik el az irodalmi tényeket, s voltaképpen így kerekedik ki az irodalom története, akkor a magyarországi szlovák irodalom esetében ilyen alternatíva se kínálkozik. Fokozatosan és szó szerint fikcióvá lesz, ez esetben pedig a története valóban nem lelkesítő. Ha tehát nem lehet megírni a jelenkori magyarországi szlovák irodalom történetét, akkor helyénvaló lehet afölött töprengeni és arról írni, miért nem írható meg ez a történet, s a helyzet miért olyan, amilyen. Hogyha egy társadalmon belül elhalóban van az irodalom, akkor a jelenségnek bizonyára mélyebb gyökerei vannak, illetve a gyökereknek nincs miben gyökerezniük.

Próbáljuk meg tehát föltenni a kérdést: mi hiányzik a magyarországi szlovák íróknak? Válaszunk példásan tömör lehet: minden. Ezzel persze sokat mondtunk el, s ugyanakkor semmit sem. Váltsuk aprópénzre a választ: hiányzik az intézményi alap a hozzá tartozó pénzeszközökkel, az olvasói tábor, a magyarországi és szlovákiai oktatásügyi és közigazgatási intézmények érdeklődése (helyette érdektelenség tapasztalható, csak a magára maradt Matica slovenská jelent kivételt), és a sort még folytathatnánk. Ezek volnának tehát a szóban forgó irodalom létének és történetének az objektív feltételei. Bizonyos, hogy nincs minden rendben körülöttük (vagy semmi sincs rendben), nem éppen kedvezőek az irodalom fejlődése szempontjából. De haladjunk tovább: hogy állunk a szubjektív adottságokkal? Nem abban van a hiba, hogy a magyarországi

szlovák irodalom képtelen megszólítani az itteni szlovákokat (ha egyáltalán még azok), s végképp nincs mondandója a szlovákiai szlovákok számára, mert tulajdonképpen nincs mivel hozzájuk fordulnia. Ezen a nyomvonalon tovább léphetünk: a témában, avagy a retorikában van a hiba? Valószínűleg mindkettőben, mégpedig annak ellenére, hogy a magyarországi szlovákok külső és belső élményvilága semmivel sem szegényebb, mint a közép-európai térség többi lakójáé – B. Valkán Zoltán nemrég közreadott naplójegyzetei és kisprózái s Michal Hrivnák fentebb említett prózai művei is erről tanúskodnak. Kiindulópontként, pro domo, tegyük fel az alábbi kérdést: nem abban a problémában rejlik a bajok gyökere, amelyet a tótkomlói születésű Závada Pál úgy oldott meg, hogy magyarul írt az alföldi szlovák világról, Mikszáth pedig ugyanígy a szlovák Felföldről? Végül is Michal Hrivnák *Corpus delicti* című, 1956 őszének lázas eseményeit felidéző prózája (a szerző akkor épp főiskolás volt Szegeden) csak az ő képzeletében játszódik le szlovákul, a konkrét alaptörténet nyelve a magyar. A magyarországi szlovák irodalom magának okozott kárt azzal, hogy se a magyar irodalom mikszáthi szlovák hagyományával, se önmaga alapvető egzisztenciális kérdéseivel nem rendezte a viszonyát. Jegyezzük meg egyúttal azt is, hogy asszimilált, magyar környezetben szeretne életlehetőséghez jutni, márpedig ez a környezet valóban csak papíron vesz tudomást a nemzeti kisebbségekről, miközben önmagát azzal áltatja, hogy Közép-Európa legjobb nemzetiségi politikájának a kivitelezője. Úgy gondolom, ezzel az önáltatással szakítani kell. A magyarországi szlovákok a szimulált nemzetiség helyzetében élnek, s nem csupán, sőt nem is elsősorban a saját hibájukból és akaratukból. Magyarországon ugyanis elsősorban a magyar ember a fontos, mégpedig ha a szomszédos országokkal közös, még létező, de lassan már képzeletbelivé váló határokon túl él. A szimuláció azonban nem ösztönzi a szimuláció nélküli művészet és irodalom létrejöttét, ellenben megerősíti az önáltatást. Az önáltatást csak szavak, szövegek, a magyarországi szlovák írók művei tudnák megrendíteni. Mi azonban még a történelmi Magyarország idejéből ismerünk egy mondást: „Akinék a kenyérét eszed, annak a nyelvén beszélj!” – s ezzel a kör bezárul, mert a kisebbségi szerző nem mondhatja el magáról, hogy valóban független, miközben a többségi nemzet pénzével fizet mindenért. Végző soron más dolgokban sem kell önmagunknak hazudnunk, hogyha ismerjük magunkat. Bizonyos, hogy a magyarországi szlovákok többet esznek, mint amennyit olvasnak. Ennek bizonyítékaként szolgálhatnak az egyetlen magyarországi szlovák hetilapból a *Ludové noviny*ből véletlenszerűen kimásolt, kolbász-, pörkölt-, fánk-, galuska- vagy lángosfesztivált hirdető címek – a sor folytatható, a képzelet határtalan, s akkor még nem is szóltunk az italokról, miközben nem a zsendicére és a savóra gondolunk. Jellegzetes szlovák eledel akad bőven, az év minden napjára jut belőlük, itteni szlovák szerző könyvéből azonban valamely évenkénti ünnepségre is alig kerül egy. De hát tudjuk, hogy a remény hal meg utoljára. A néprajzi és gasztronómiai hagyományok ápolása azonban legfeljebb a testsúly növekedésének a reményét őrzi meg. A nagyobb testtömeg pedig ismét csak a földre húz bennünket: inkább a mulandóság, mintsem a halhatatlanság felé. Hozzá kell tehát készülnünk a magyarországi szlovák irodalomért szóló rekviem megírásához? De ki fogja megírni, hogyha a magyarországi szlovák író is az enyészetéé lesz? Az öregek lassan már életük befejezéséhez

közelednek, fiatalok pedig különös módon (avagy inkább törvényszerűen) sehonnan sem kerülnek elő. Mostanában az ember valóban csak szomorúságot érezhet – ha nem is a magyarországi szlovák irodalomtörténet, de ezen irodalom sorsának alakulása miatt.

Karol Wlachovský
(G. Kovács László fordítása)

Závadai szószedet

„Most tessék figyelni, mert nem mondom többször!” – szól ki regényéből az olvasónak Závada Pál, aki ezzel jelzi, hogy számít az olvasói aktivitásra és játékedvűre. Regényeinek heterogén szövegszövege a játéktér, az olvasó a játékos. A közös kaland azzal indul, hogy „csapdát” állít az interpretátornak. Mászt mond, mint amit gondol. A bűvészhez hasonlóan azonban ő is figyelmezteti a közönséget: „Most tessék figyelni, mert nem mondom többször!” Ezzel azt mondja, hogy „csalni” fog, legyen résen az olvasó. Ellentétben viszont a bűvésszel, aki nem árulja el a trükköt, ő leleplezi magát. Igyekszik betájolni az olvasót. „Áruló” jeleket rejt el a szövegben, hogy segítse a jelentések kibogozását. Ehhez a „cselhez” folyamodik a párna, a fénykép, a méh, méz, mák szimbólumok újraértelmezésekor vagy a méhészet és máktermesztés ürügyén is. Fogadjuk el az író invitálását, és kapcsolódjunk be a játékba, mely segítségével bepillantathunk a titokzatos závadai világra.

Závada Pál mindhárom regényében (*Jadviga párnája*, 1997; *Milota*, 2002; *A fényképész utókora*, 2004) a délkelet-alföldi szlovák hagyományok sorsával foglalkozik. Azt firtatja, hogyan lehet őket posztmodern korunkban megújítani és használatba állítani. Első regényében még szorosan kötődik a régihez, de már tájékozódik az új felől. A párna/napló/tradíció hatásköréből való kilépési kísérlete egyben saját paradigmaváltásának folyamatát is érzékelteti. A párna és a napló szimbólumok felülírásával a hagyományos irodalomfelfogással való szembefordulását is jelzi. A fiú (Misu) groteszk maszkjába bújva, önmagát álcázva, bravúros intertextuális tevékenységet hajt végre, amikor elvégzi a szülőktől örökölt naplószövegek „szétrendezési összerakását”. A *Milota*-ban már tudatosan vállalja fel az újat, a paradigmaváltással járó kockázatot. A szerkezet túlbonyolításával itt némileg túlló a célon. A regényt a szerkezet uralja, a cselekmény szinte csak ürügy a különféle fabulálási trükkök kipróbálására. Az író beszóvivódásainak eredményeként azonban feltárulnak a hagyománykezelés új lehetőségei. Az ősi szimbólumok, a klát(méhodu)–kaptár–méh–méz–mák dekonstruálódnak. Részekre bomlanak, átrendeződnek, és ezzel mozgásba lendülnek, új jelentéseket generálva. A *fényképész utókorában* az előző két regény tapasztalatait kamatoztatja. A forma letisztul, a cselekményszöveg egyszerűsödik, átláthatóbbá, követhetőbbé válik. Ebben a regényben a hagyományt a fénykép és az album testesíti meg. A fotó egy pillanat kimerevítése, a valóság egy szeletének fixálása, a szerzői szubjektum egyfajta világotlása,

mely szöveggént is működhet. Véglegességet, időtállóságot, lezártaságot sugall, állandó, stabil jelentést hordoz. Ha azonban figyelembe vesszük a fényképezés helyszínét – a délkelet-alföldi multietnikus település piacterét, mely a közép-pontot, a centrumot képviseli –, felmerül bennünk a gyanú, hogy itt is valami svindli van a dologban, Závada ismét mást mond, mint amit gondol. A fénykép épp az ellenkezőjét bizonyítja annak, amit első olvasatra gondolunk. Arra mutat rá, hogy nem létezik fix jelentés. Ez annyit tesz, hogy a fényképnek (mint az írás egy lehetséges fajtájának) is különböző olvasatai vannak. Az, hogy ki, mit tud leolvasni róla, az olvasói játékkedvtől és elvonatkoztató képességtől függ.

A következőkben tegyünk kísérletet a *Jadviga párnája* és a *Milota* regény-címek, valamint a *Milota*-ban szereplő néhány további vezetéknev értelmezésére, majd a *Jadviga fényképész utókora* főszereplője (Koren) nevének interpretálására. A *párna* feminin szimbólum, mely a szövés, varrás, hímzés tipikus női tevékenység eredményeként jön létre, női attribútumok hordozója. Kellemes érzések társulnak hozzá: puha, lágy, meleg, pihentet, megnyugtat, biztonságot nyújt, gondolatokat és vágyakat ébreszt, titkokat rejt. Jelenti az anyát, de a szeretőt is. Az egybekelés, a nász jelképe, és utal az ágyra mint a férfi-nő egyesülésének helyszínére, az összetartozásra, az eggyé válásra. *Jadviga párnája* azonban már a nászészakán megcáfolja ezeket a hagyományos jelentéseket. Nem összeköt, hanem elválaszt és azt sugallja, hogy a teljes egyesülés egy másik emberrel lehetetlen. A párna *Jadviga* legféltebb családi öröksége, legkedvesebb tárgya-társa. Az anyát, az otthon melegét jelenti számára. A házasságba való belépésével a házastársi kapcsolat hőfokának és minőségének mutatója lesz. Ennek függvényében különböző helyzetekben más-más funkciót tölt be, különböző jelentéseket vesz fel és különböző reakciókat vált ki tulajdonosából és környezetéből. A házasságban játszott szerepe kapcsán két ellentétes pólusú jelentéssor rendelődik hozzá. Az intim szféra szeizmográfjaként jelzi *Jadviga* lelkiállapotát és szerelemre való hajlandóságát. A védekezés, háritás, kitérés, elhatárolódás, visszautasítás, ritkán az elfogadás, megalkuvás, békekötés eszközeként uralja a férfi-nő kapcsolatot. „Édes Ondris, drága párnám” (*Jadviga párnája*, 252. o.), kedveskedik *Jadviga* férjének, s ezzel a mondattal elárulja, hogy nem szerelmet vár tőle, hanem odaadó anyai-apai-testvéri szeretetet, gondoskodást, megbocsátást. Ondris a párnával *Jadvigát* azonosítja. Ebben az összefüggésben a párna elmozdul központi pozíciójából, leválnak róla a *Jadviga* által hozzátársított értékek. Megkérdőjeleződnek biztonságteremtő adottságai, megsemmisülnek énerősítő funkciói. Ondris világában *Jadviga* párnája épp a biztonságfosztó körülményeket erősíti, melyek túlsúlyba kerülése a férfi személyiségének szétesését okozza. Ondris esetében a párna boldogtalan házasságának és *Jadviga* utáni reménytelen sóvárgásának a jelképe. A párna jelentése átvihető Ondris attribútumára, a *naplóra* is: „S ha becsukom a könyvet, ráhajtom a fejem, akár a keblére valamikor.” (*Jadviga párnája*, 57. o.) A szövegben összemosódnak és felcserélődnek a nemi szerepek. A napló mint maszkulin, a párna mint feminin szimbólum egymásba oltódik. Mindkettőt értelmezhetjük szöveggént. A textus eredetileg szöveget jelent. A párna anyaga szövetből van, mely különféle fonalszálak egymásba bújtatásával jön létre, ami az intertextuális szövegalkotási stratégiára utal. A párnát úgy is lehet értelmezni, mint szövegek szövetét. Ondris naplójába *Jadviga* is beleír, majd

bekapcsolódik a szövegek játékába az utód, Misu hangja is. A regény már a címben rámutat önmagára, a posztmodern szöveg születéséről is szól. Ezt a jelentést erősíti például Misu viszonya anyja párnájához: „Néha reggel vacsorázok és délben megyek aludni. Anyus vánkosára.” (*Jadviga párnája*, 437. o.) A dolgok megszokott rendjének a felborítása az elődöktől örökölt hagyományok átértékelésére irányul, ugyanakkor kifejezi a hozzájuk való ragaszkodást is.

Ha elvonatkoztatunk a konkrét cselekménytől, Jadviga párnájához való ragaszkodásában a családi örökség, a hagyomány, az ősök tisztelete jelét is felfedezhetjük. A párna a hagyomány megtestesítője és folytonosságának biztosítója. Ez a jelentés kiterjeszhető a délkelet-alföldi szlovák tradícióra, az egyetemes kultúrára és az irodalomra is.

Már a *Milota* borítójának művészi kivitelezése is találóan ragadja meg és szignalizálja a szöveg gazdag értelmezési lehetőségeit és az ebből következő rejtelmességet. A múlt homályából felszálló titokzatos női arc elmosódott vonásai régi fényképre emlékeztetnek. A regény címét képező szó köznévként ismert és használatos a szlovák nyelvben, jelentése: kedvesség. Závada Pál, élve a kétnyelvűség nyújtotta nyelvjáték lehetőségével, szlovák szavakba rejti a jelentésvariációkat. Jó példa erre a *Milota* regénycím, mely egyben a férfi szereplők vezetékneve is. A nyelvvel való játékos kísérletezést példázza a nő főszereplő vezeték-, *Roszkos* és keresztnéve, *Erka*. A *Milota* vezetéknev a *milý* (kedves, szívélyes) melléknévből képzett főnév, mely utal a *milovat'*, *milovat'* sa igére (szerelemmel szeretni; gyermeki/testvéri szeretettel szeretni; szerelmeskedni, szeretkezni), a *milovaný/á* (szerelemmel vagy szeretettel szeretett lény) melléknévi igenévre, a *mileneč/milenka* (szerető) főnévre. A *milovat'* szó eleve kétértelmű, jelentését csak a szöveggörnyezet pontosítja. *Erka* (az Erzsébet dél-alföldi szlovák becéző formája) nevének első szótagja az *erósz*-t (szerelem, érzéki vágyakozás) konnotálja, a *Roszkos* (rozkoš) pedig szó szerint a *gyönyört*, *kéjt* jelenti. Ezek a jelentések mind társíthatók a férfi szereplőkhöz és a női főszereplőhöz. A *Milota* hozzárendelése *Roszkos Erkához* azt példázza, hogy nem léteznek egyértelmű, biztos, folytonos, törésmentes érzelmek, mint ahogy nem létezik koherens szubjektum sem. Az ellentétes érzések átszövik egymást, keverednek, kiegészítik egymást, egyszer egyik, máskor másik kerül átmenetileg győztes pozícióba. A *Milota* regénycím három férfi Erkához fűződő érzéseire utal. *Milota Gyurka* bácsi szimpátián alapuló mentori szeretetét azonban keresztülmetszi az apaság esélyének lebegtetése. *Milota János* a kialvó, *Kohut Miska* (szintén *Milota*, csak nem tud róla) az egoista szerelem hordozója. *Erka* mindkét szerelme esetében felmerül a vérfertőző kapcsolat lehetősége (*Jadviga* és *Ondris* esetében is), amennyiben mindhármuknak *Gyurka bácsi* az apja. A *Milota*, *Roszkos*, *Erka* jelentéstöbblettel rendelkező szavak alkalmazásával a szöveg rámutat önmagára és jelzi, hogy a *szerelem*, *vágy*, *gyönyör*, *kéj* motívumokkal nemcsak azt mondja, amit első pillanatban kiolvasunk belőle. A férfi-nő szerelmi kapcsolatát úgy is értelmezhetjük, mint az író-szöveg, szöveg-szöveg viszonyát, mely, hasonlóan a szexuális aktushoz, lehet termékeny vagy meddő. *Milota Gyurka bácsi* és *Mucika* ifjúkori titkos kapcsolatából gyermek született. A beteljesedés eredménye az új élet, a fiú, vagyis a mű és olvasója teremtő aktusának gyümölcse, a szöveg. *Milota János* és *Roszkos Erka* kapcsolata viszont meddő. Terméketlenek *Erka* öncélú örömszerző kísérletei

is, melyekkel a szeretett férfi hiányát igyekszik pótolni. A meddő kísérletet az „ál-méhanya” szimbolizálja. Ezek a próbálkozások a szövegteremtés gyötrelmeire is utalhatnak.

A szlovák kifejezések atmoszférateremtő szerepük mellett, mint az előzőekben láthattuk, jelentésteremtő funkciót is betöltenek. Ebben az összefüggésben érdemes kiemelni a regényből a *Cesznak*, *Cservák*, *Dobrák* vezetéknéveket, melyekkel az író párttitkárokat ruház fel. *Cesznak* a falu párttitkára, *Dobrák* a téesz lemondó, *Cservák* a választandó párttitkára. Nevük árulkodik jellemükről és a szövegben betöltendő szerepükről. *Cesznak* (fokhagyma) már nevében is összeférhetetlen Milota Gyurka bácsi kedvenc foglalatosságával, a méhészkedéssel. Köztudott, hogy a méhek nem túrik a fokhagymaszagot. A *Cservák* nevet kis írói torzítással a červ/červík (féreg, férgecske) szóból alkotta az író. Szánalmas, lenézett, jelentéktelen embert jelent. *Dobrák* (jólelkű) nevével ellentétben éppen gonoszságáról közismert. A három név közül a *Cesznak* jelentésmezeje a legszélesebb. Alapjelentése, átható szaga, a méhek viselkedésével kerül összefüggésbe. A méhek és a fokhagyma kizárják egymást. Ez a tény továbbgördíti a jelentéslehetőségeket. A méh a regény szimbolikájában az írást, irodalmat is jelenti. *Cesznak*hoz ennek értelmében olyan tulajdonságok rendelődnek, melyek az irodalomról való egyfajta gondolkodást is kifejezik. Erre utal a következő idézet: „Teveled ezt megcsináltatták! Hogy jelentsél fel engem, mert hogy ugye a téesz csirketelepéhez bontásból, fillérekért szereztem olyan acélszerkezetet, amilyeneket különben egyáltalán sehol nem lehetett kapni. Te, mondom, ilyet nemcsak azért nem találnál ki, mert ahhoz túl együgyűnek születél, hanem azért se, mert ijedősebb vagy annál. Együgyűnek? Hogy érted, hogy...? Együgyűen, egy ügyben hiszel.” (*Milota*, 40. o.). Az *együgyű* kifejezés, mely háromszor fordul elő az idézetben, többjelentésű. Szerény értelmi képességű, buta, félnótás a közismert jelentése, de a regényben újabb értelmek kapcsolódnak hozzá. Együgyűség = egy ügyűség = egy jelentésesség = egy jelentésű konzervatív irodalom. A *Cesznak* jelentése irodalomelméleti olvasatban a hagyományos gondolkodásra utal. Ezzel szemben az író nem riad vissza az újtól, még a rizikó esélye sem tántorítja el az eddigiektől eltérő formák, lehetőségek alkalmazásától. Az *együgyű* jelentése a cselekmény bonyolítása folyamán tovább szóródik. Az új párttitkár választása okán felmerül az egyes jelölés, egyhangú győzelem, egyetértés, a jövő egyedüli helyes útja. Ebbe az egyhangúságba Gyurka bácsi beleszól, s ezzel a többes jelölés felvetésével „megzavarja” az egységet. Mindez utal a pártállam demokráciát álcázó, egységesítő törekvéseivel való szembenállásra, ugyanakkor a régi irodalmi módszerek felülbíráására is. Az egyes jelölés az irodalom 1 ügyűségét, az egyedüli helyes út, az egy örök igazság illúzió voltának a túlhaladottságát érzékelteti. Závada a nevekkel is dekonstruálja a hagyományos gondolkodást és irodalmi felfogást. A neveknél maradva, továbbiakban folytassuk vizsgálódásunkat *Koren*nel, *A fényképész utókor*a című regényből.

A *Koren* (gyökér) kifejezés az éltető, tápláló erőt szimbolizálja. Lehet eredet is, ebben az esetben jelentheti a mintegy háromszáz évvel ezelőtt a Felföldről érkezett és a Délkelet-Alföldön gyökeret vert szlovák ősöket és kultúrájukat. Ebből a hagyományból nőtt ki a sajátos alföldi szlovák kultúra, melyben ötvöződnek az együtt élő kultúrák elemei. A *gyökér* magában foglalja a nyelv,

a szokások, a szellemi örökség elfogadását és továbbéltetésének szándékát. Koren Ádám nevének hagyományos jelentéseit a hagyományokhoz való ambivalens viszonyával cáfolja. A fiatalembert, a mai generáció képviselőjét Pozsonyban egy, a falujából kitelepült család ódon fényképész műtermében megszólítják Buchbinder fotós albumai. Rátalál a csoportképre is, melyen rajta van nagyanyja és gyermekkori anyja és apja. A szemüvegszár is a kép mellett lapul, mely a hajdani exponálásakor a földre esett. A fiatalember nyomon van. Megvan a nyomhagyó tárgy is, ami viszont megtalálásakor törli magát, nem lehet azonosítani. Ádám számára a fénykép mint a gyökerekhez visszavezető nyom megfoghatatlan marad. Bár megszólította a fotó/hagyomány, de kísérletet sem tesz értelmezésére. Hazacsempészte, mert ösztönösen megérezte, hogy valamiféle személyes köze van hozzá. Később megfeledkezett róla, és környezetében senki sem akadt, aki felhívta volna rá a figyelmét. Ez a mozzanat a hagyományok eltűnését és újrarendeződését jelzi. Ami egykor a középpontban volt, mára a perifériára szorult. A mai generáció lépten-nyomon szembetalálkozik a tradíció töredékeivel, de elmegy mellettük, nem veszi észre őket. A *Jadвига párnájában* a hagyományoknak még volt funkciójuk, használatban voltak. A *Milota*-ban már csak szilánkjaikban vannak jelen. Megkopva, egymásba íródva, gyakran félreértelmezve, de előfordultak. Egy-egy hagyományőrző mamóka vagy apóka kivételes alkalmakkor bemutatta őket a fiataloknak. A *fényképész utókorában* a hagyományok már csak a fotóalbumban, múzeumban, tájházban léteznek, s arra várnak, hogy valaki újraélessze őket.

Erre vállalkozik regényeiben Závada Pál, aki a jeltárgyakat azzal mozdítja ki jelenlegi passzív helyzetükből, hogy bevonja őket a cselekménybe. Ugyanezt teszi a szokásokkal és jelképekkel is. A kompozíció alkotóelemeivé váló szimbólumok, nyelv és szokások beépülnek a fiatal szereplők gondolkodásába, és mai korunknak megfelelően újrafogalmazva, új értelemhez jutnak. Az újra felfedezett régi értékek hozzájárulnak az alföldi szlovák kultúra hordozóinak önbecsüléséhez, és mint nem egy példa mutatja, ösztönzőleg hatnak a déalföldiség/komlósiság tágabb környezetben való felvállalására is. Mindez hozzájárul az önmagunkról alkotott és a mások által rólunk alkotott kép árnyaltabbá tételéhez.

Maruzsné Sebó Katalin

Felhasznált irodalom

Bókay Antal: Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban. Osiris, 1997.

Závada Pál: *Jadвига párnája*. Magvető, 1997.

Závada Pál: *Milota*. Magvető, 2002.

Závada Pál: *A fényképész utókor*. Magvető, 2004.